
II SKYRIUS

NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO TEISINĖ KONSTRUKCIJA

Vytautas Sinkevičius

Mykolo Romerio universiteto profesorius

Lietuvoje 1990 m. vasario 24 d. įvyko rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Tai buvo pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą per pastaruosius 50 sovietinės okupacijos metų. Iki tol visi vykę – vadinamojo Liaudies seimo ir vėlesnių LTSR Aukščiausiųjų Tarybų rinkimai – nebuvo tikri, tai buvo tik jų imitacija, farsas.

Šis teiginys reikalauja kai kurių išsamesnių paaiškinimų.

1. Lietuvos sovietinė okupacija 1940 metais. Liaudies seimo ir jo sprendimų neteisėtumas

SSRS ir Vokietija 1939 m. rugpjūčio 23 d. sudarė Nepuolimo sutartį (vadinamąją Molotovo–Ribentropo paktą), prie kurios buvo pridėti slaptieji protokolai – jais SSRS ir Vokietija pasidalijo įtakos sferomis Rytų ir Vidurio Europoje, numatydamos teritorinius ir politinius pakeitimus Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje ir Suomijoje. Nepriklausoma Lietuvos Respublika atiteko Vokietijos įtakos sferai. 1939 m. rugsėjo 28 d. SSRS ir Vokietija sudarė sienų ir draugystės sutartį, prie kurios buvo pridėtas papildomas slaptasis protokolas, pakeitęs 1939 m. rugpjūčio 23 d. slaptąjį protokolą, – taip Lietuvos Respublika atiteko Sovietų Sąjungai¹.

Tai reiškė, kad Vokietija sutinka, jog Sovietų Sąjunga gali imtis prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę bet kokių veiksmų, taip pat ir karinių, kuriais bus padaryti esminiai Lietuvos konstitucinės santvarkos pakeitimai, kad Vokietija neprieštaraus Sovietų Sąjungos veiksams, kuriais Lietuva bus inkorporuota į Sovietų Sąjungos sudėtį. Įgyvendindama minėtus slaptus susitarimus su Vokietija, Sovietų Sąjunga 1940 m. birželio 14 d. vidurnaktį Lietuvos Respublikai pateikė ultimatumą². Jame buvo reikalaujama: 1) atiduoti teismui vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Valstybės saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį; 2) sudaryti naują Vyriausybę; 3) įsileisti į Lietuvą neribotą Raudonosios armijos kontingentą³. Sovietų Sąjunga pareiškė, kad jeigu Lietuvos Vyriausybė nesutiks

¹ *Документы внешней политики. 1939 год. Т. 22. Кн. 2. М., 1992, p. 134–136 (Германо-Советский Договор о дружбе и границе между СССР и Германией); ПОНОМАРЕВ, М. В.; СМЕРНОВА, С. Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. Т. 3. Москва, 2000, p. 173–175.*

² Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 383, ap. 7, b. 2259, l. 41, 42, 43, 44.

³ Pagal Lietuvos–SSRS 1939 m. spalio 10 d. Savitarpio pagalbos sutartį tuo metu Lietuvoje jau buvo dislokuota apie 20 tūkstančių Raudonosios armijos karių, jų daliniai stovėjo visuose didžiausiuose Lietuvos miestuose. SENN, A. E. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2009, p. 166.

įvykdyti ultimatumu nurodytų reikalavimų, papildomi Raudonosios armijos daliniai vis tiek įžengs į Lietuvą⁴. Taigi buvo atvirai grasinama panaudoti karinę jėgą prieš Lietuvą, jeigu ji nutartų atmesti ultimatumą. Pateikdama ultimatumą, Sovietų Sąjunga šturkščiai pažeidė su Lietuva sudarytas tarptautines sutartis, taip pat kitus savo tarptautinius įsipareigojimus⁵. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, supratusi, kad jeigu Sovietų Sąjungos ultimatumas nebus priimtas, papildomi Raudonosios armijos daliniai vis tiek bus įvesti, o ginkluotas pasipriešinimas agresijai pareikalaus didelių aukų, nutarė nespriešinti ir ultimatumą priimti. Apie tai 1940 m. birželio 15 d. rytą buvo pranešta Sovietų Sąjungos vyriausybei. Raudonosios armijos daliniai jau buvo sutelkti prie Lietuvos sienų, jiems buvo duotas įsakymas būti pasiruošusiems pulti. Lietuvai pranešus, kad ji priėmė ultimatumą, įsakymas pulti buvo atšauktas, Raudonosios armijos daliniai netrukdomi kirtu Lietuvos Respublikos sieną. 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga į Lietuvą įvedė apie 150 tūkstančių Raudonosios armijos karių, jie išsidėstė didžiausiuose Lietuvos miestuose ir svarbiausiose strateginėse vietose. Raudonosios armijos įvedimas į Lietuvą buvo Sovietų Sąjungos karinė agresija⁶. Pateikdama Lietuvai ultimatumą ir įvedusi į Lietuvą savo kariuomenę, Sovietų Sąjunga įvykdė tarptautinį nusikaltimą⁷. 1940 m. birželio 15 d. Lietuva buvo Sovietų Sąjungos okupuota.

Tos pačios dienos vakarą į Lietuvą iš Maskvos atskrido Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas, kurio „svarbiausias uždavinys buvo sudaryti laikinąją marionetinę vyriausybę, kuri maskuotų komunistų įsiviešpatavimą ir pasirengimą aneksuoti šalį“⁸.

⁴ TRUSKA, L.; KANCEVIČIUS, V. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 128.

⁵ Sovietų Sąjunga sulaužė 1920 m. liepos 21 d. Lietuvos Taikos sutartį su Rusija, pagal kurią „Rusija be atodairių pripažįsta Lietuvos valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi Lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu“ (1 straipsnis); pažeidė Tautų Sąjungos Statuto 10 straipsnį, kuris įpareigojo valstybes Sąjungos nares gerbti ir apsaugoti nuo užsienio agresijos vieną kitos teritorinį vientisumą ir politinę nepriklausomybę; pažeidė 1928 m. rugpjūčio 27 d. Briano–Kelogo pakto (Paryžiaus sutarties) 1 straipsnį, pagal kurį valstybės „pasmėrkia karą kaip priemonę tarptautiniams ginčams spręsti, ir atsižada jo kaip nacionalinės politikos priemonės“; to paties pakto 2 straipsnį, įpareigojantį visus tarpusavio ginčus spręsti tik taikiomis priemonėmis; sulaužė 1926 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjungos Nepuolimo ir taikaus ginčų sprendimo sutartį, pagal kurią sutarties šalys įsipareigojo „visomis aplinkybėmis gerbti viena antros suverenumą bei teritorinį integralumą ir neliečiamybę“ (2 straipsnis), „susilaikyti nuo bet kurių agresijos veiksmų prieš antrąją šalį“ (3 straipsnis); pažeidė 1933 m. liepos 5 d. Lietuvos ir SSRS Konvenciją užpuolimui apibūdinti, kurioje buvo nustatyta, kad užpuolike valstybė bus pripažinta ta, kuri pirma įsibraus ginkluotomis pajėgomis, net ir karo nepaskelbusi, į kitos valstybės teritoriją (2 straipsnis); pažeidė 1939 m. spalio 10 d. Savitarpio pagalbos sutartį, kuri buvo sudaryta siekiant „išplėsti 1920 metų liepos 12 dienos sutartimi nustatytus draugiškus santykius, pagrįstus nepriklausomo valstybingumo ir nesikišimo į antrosios šalies vidaus reikalus pripažinimu“ (Sutarties preambulės pirmoji pastraipa) ir kuria šalys pripažino, kad „1920 metų liepos 12 dienos taikos sutartis ir nepuolimo bei taikaus ginčų sprendimo 1926 metų rugsėjo 28 dienos sutartis tebėra jų savitarpinių santykių ir prievolių tvirtu pagrindu“ (Sutarties preambulės antroji pastraipa). Sovietų Sąjunga taip pat šiukščiai pažeidė ir kitus savo tarptautinius įsipareigojimus.

⁶ ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005, p. 94.

⁷ *Ibid.*, p. 108.

⁸ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, D.; TAMOŠAITIS, M.; TRUSKA, L. *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*. Vilnius: Baltos lankos, p. 209.

V. Dekanozovas pareiškė, kad naujos Lietuvos vyriausybės sudėtis turės būti iš anksto suderinta su Sovietų Sąjungos vyriausybe. Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, supratęs, kad neturės galimybes savarankiškai vykdyti savo, kaip valstybės vadovo, įgaliojimų, negalės sudaryti naujos Lietuvos vyriausybės, birželio 15 d. pasitraukė į Vokietiją. Prieš išvykdamas iš Lietuvos, A. Smetona paliko Ministrui Pirmininkui Antanui Merkiui tokio turinio birželio 15 d. raštą: „Man sunegalavus, remdamasis Lietuvos Konstitucija (Str. 71), prašau Tamstą pavaduoti mane Respublikos Prezidento pareigose“⁹. Vadinasi, pagal Konstituciją, A. Smetona ir toliau liko Respublikos Prezidentas, o Ministrui Pirmininkui, vadovaujantis Konstitucijos 71 straipsniu, buvo pavesta Respublikos Prezidentą tik laikinai pavaduoti. Teisinėje literatūroje nurodoma, kad, laikinai pavaduodamas Respublikos Prezidentą, Ministras Pirmininkas neįgijo visų Respublikos Prezidento, kaip valstybės vadovo, galių¹⁰, jų nepakako „net naujam Ministrų kabinetui sudaryti“¹¹. Tokia padėtis netenkino Sovietų Sąjungos. Jai reikėjo, kad iš į užsienį pasitraukusio A. Smetonos būtų atimtos Respublikos Prezidento galios ir perduotos Respublikos Prezidentą pavaduojančiam Ministrui Pirmininkui A. Merkiui, kuris, tapęs laikinai einančiu Respublikos Prezidento pareigas ir pasinaudodamas jam Konstitucijoje nustatytais įgaliojimais, galėtų paskirti naują Ministrą Pirmininką ir patvirtinti naują Vyriausybę, o tada pasitrauktų iš Respublikos Prezidento pareigų, – jas pradėtų eiti ką tik paskirtas naujas Ministras Pirmininkas, kuris, be jokios abejonės, būtų okupantų statytinis. Suvokus nurodytą Konstitucijos subtilumą, išeitis rasta greitai. A. Merkys pasiūlė Vyriausybei nuspręsti, kad A. Smetonos išvykimą į užsienį Vyriausybė laiko atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų. Vyriausybė birželio 16 d. padarė pareiškimą, kad susidariusiomis aplinkybėmis A. Smetonos išvykimą į užsienį Vyriausybė laiko jo atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų ir kad pagal Lietuvos Konstitucijos 72 straipsnį jo pareigas pradeda eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys¹². Šis Vyriausybės pareiškimas buvo neteisėtas, nes, pagal Konstituciją, Vyriausybė apskritai neturėjo įgaliojimų spręsti, ar laikyti Respublikos Prezidentą atsistatydinusi, jeigu jis išvyko į užsienį. Konstitucijoje buvo nustatyta, kad sprendimą atsistatydinti gali priimti tik pats Respublikos Prezidentas, jokiam kitam subjektui nebuvo suteikta teisė paskelbti, kad Respublikos Prezidentas atsistatydino. Vyriausybė visiškai ignoravo Respublikos Prezidento A. Smetonos birželio 15 d. rašte Ministrui Pirmininkui A. Merkiui pareiktą Respublikos Prezidento valią: Respublikos Prezidentas pavedė Ministrui Pirmininkui tik jį laikinai pavaduoti. Vyriausybės pareiškimas nebuvo įformintas koku nors Ministrų Tarybos aktu, jokio Ministrų Tarybos nutarimo tuo klausimu nebuvo, nurodytas Ministrų

⁹ *Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 86.

¹⁰ RĖMERIS, M. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*. Vilnius: Lituanus, 1989, p. 18.

¹¹ MAKSIMAITIS, M. Lietuvos Respublikos okupacija ir aneksija 1940 m. „Sovietinės teisės“ sistemos prievartinis įdiegimas. Iš *Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018, p. 83.

¹² TRUSKA, KANCEVIČIUS, 4 išnaša, p. 137.

Tarybos pareiškimas nebuvo oficialiai paskelbtas „Valstybės žiniuose“, apsiribota jo paskelbimu „Eltos“ kanalais per žiniasklaidos priemones. Vyriausybė, birželio 16 d. pranešimu visuomenei konstatuodama, kad A. Smetonos pasitraukimas į užsienį yra jo atsistatydinimas ir kad jo pareigas pradėjo eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys, neteisėtai pašalino A. Smetoną iš Respublikos Prezidento pareigų.

Nors Ministrų Tarybos 1940 m. birželio 16 d. pareiškimas, kuriame konstatuota, kad A. Smetonos išvykimą į užsienį Vyriausybė laiko atsistatydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų ir jo pareigas pradeda eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys, prieštaravo Konstitucijai ir buvo neteisėtas, Respublikos Prezidento pareigas 1940 m. birželio 16 d. pradėjo laikinai eiti Ministras Pirmininkas A. Merkys. Jas ėjo vos dvi dienas: birželio 16 ir 17. Sovietinių emisarų V. Pozdniakovo ir N. Dekanozovo nurodymu A. Merkys 1940 m. birželio 17 d. Ministru Pirmininku paskyrė Justą Paleckį, kuris atvirai simpatizavo Sovietų Sąjungai, buvo prokomunistinių pažiūrų, ir pavedė jam sudaryti Ministrų Tarybą; tos pačios dienos kitu aktu A. Merkys patvirtino J. Paleckio vadovaujamos Ministrų Tarybos sudėtį¹³, kurią taip pat padiktavo V. Pozdniakovas ir N. Dekanozovas. Tarptautinėje teisėje taikoma prezumpcija, kad okupacijos sąlygomis sudaryta vyriausybė yra marionetinė, tokia vyriausybė nėra nepriklausoma, nes ją okupuotoje teritorijoje suformuoja ir iš esmės kontroliuoja okupavusi šią teritoriją valstybė¹⁴. Pagal tarptautinę teisę, marionetinė vyriausybė yra okupanto institucija, jos teisinės sistemos dalis, marionetinės vyriausybės valdžia – okupanto valdžia¹⁵. A. Merkio patvirtinta J. Paleckio vadovaujama Vyriausybė buvo marionetinė, ji vykdė okupacinės administracijos funkcijas¹⁶. Per šią marionetinę vyriausybę Sovietų Sąjunga įgyvendino savo planus pakeisti Lietuvos konstitucinę santvarką, sunaikinti Lietuvos valstybingumą, įtraukti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Maskvos emisarų reikalavimu paskyręs naują Ministrą Pirmininką ir patvirtinęs Ministrų Tarybos sudėtį, kuri vėliau buvo praminta Liaudies vyriausybe ir pati pradėjo taip vadintis, A. Merkys 1940 m. birželio 17 d. atsistatydino iš Ministro Pirmininko pareigų, taigi nustojo laikinai eiti Respublikos Prezidento pareigas. Jas laikinai pradėjo eiti ką tik paskirtas Ministras Pirmininkas J. Paleckis.

Šalyje prasidėjo esminiai politiniai pokyčiai, kurie buvo vykdomi Raudonosios armijos, Lietuvos komunistų partijos, radikalių kairiųjų pažiūrų asmenų ir į Lietuvą atvykusių Sovietų Sąjungos represinių struktūrų pareigūnų jėgomis. Liaudies vyriausybė uoliai vykdė Maskvos nurodymus: legalizavo Lietuvos komunistų partiją, taip pat Lietuvos komunistinę jaunimo sąjungą, uždraudė visas kitas nekomunistines visuomenines organizacijas, visus nekomunistinius laikraščius ir žurnalus, atleido daugelį valstybės pareigūnų, į jų vietą paskyrė komunistų partijos nurodytus asmenis, kurie buvo komunistinių ir prosovietinių pažiūrų.

¹³ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 922, ap. 1, b. 59, l. 98.

¹⁴ ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 109.

¹⁵ ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*. Vilnius: Rosma, 1997, p. 57–58.

¹⁶ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, TAMOŠAITIS, TRUSKA, 8 išnaša, p. 212.

Birželio pabaigoje – liepos pradžioje kai kurios Lietuvos Respublikos valstybės institucijos buvo pradėtos pertvarkyti pagal Sovietų Sąjungos modelį. Laikiniai Respublikos Prezidento pareigas einantis Ministras Pirmininkas J. Paleckis 1940 m. birželio 27 d. sprendimu¹⁷ paleido Seimą (nuo liepos 1 d.), keitė Liaudies vyriausybės sudėtį taip, kaip pageidavo Sovietų Sąjunga, – liepos pradžioje Vyriausybės daugumą jau sudarė komunistai. „Nelikus Seimo, remdamasis konstitucine nuostata, suteikiančia, nesant Seimo ar jo sesijos, Respublikos Prezidentui teisę pačiam leisti įstatymus, jų leidybą perėmė J. Paleckis. Jis iki 1940 m. liepos 21 d. išleido ir „Vyriausybės žiniuose“ paskelbė per keturiasdešimt įstatymo galios aktų, naikinančių arba nauja dvasia keičiančių ar papildančių atitinkamus nepriklausomoje Lietuvoje išleistus įstatymus, naujai reglamentuojančių politinę, ūkinę, socialinę ir kultūrinę gyvenimo sferas, visuomeninį-politinį gyvenimą“¹⁸. Norint sudaryti įspūdį, kad politinius pokyčius vykdo pati Lietuvos visuomenė, jos politinės jėgos, Sovietų Sąjunga pareikalavo, kad būtų surengti vadinamojo Liaudies seimo rinkimai¹⁹. Vyriausybė 1940 m. liepos 5 d. priėmė Liaudies seimo rinkimų įstatymą²⁰, kurį kitą dieną paskelbė einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis²¹. Nemažai Liaudies seimo rinkimų įstatymo nuostatų prieštaravo tuo metu galiojusiai 1938 m. Lietuvos Konstitucijai. Antai, Konstitucijos 77 straipsnio 2 dalyje buvo nustatyta, kad Seimo nariai renkami pagal *proporcinę* rinkimų sistemą, o Liaudies seimo rinkimų įstatymas įtvirtino *mažoritarinę* rinkimų sistemą t. y. liaudies atstovai renkami rinkimų apygardoje (4 straipsnis). Pagal Konstitucijos 76 straipsnio 1 dalį, kandidatų į Seimo narius leido būti piliečiui, turinčiam ne mažiau kaip trisdešimt metų, o pagal Rinkimų įstatymą, liaudies atstovu galėjo būti renkamas asmuo, sukakęs dvidešimt vienus metus (1 straipsnio 1 dalis). Nesutapo ir asmens, turinčio teisę rinkti, amžiaus cenzai: pagal Konstitucijos 78 straipsnio 1 dalį, rinkti galėjo piliečiai, sukakę dvidešimt ketverius metus, o pagal Rinkimų įstatymą – dvidešimt vienus metus (2 straipsnio 1 dalis). Konstitucijoje buvo nustatyta, kad „Įstatymai, kurie priešingi Konstitucijai, neturi galios“ (106 straipsnis). Vadinasi, Liaudies seimo rinkimai pagal nurodytą Liaudies seimo rinkimų įstatymą negalėjo būti vykdomi, nes Liaudies seimo rinkimų įstatymas prieštaravo Konstitucijai; Liaudies seimo rinkimai buvo neteisėti²². Kita vertus, Rinkimų įstatymas nebuvo demokratiškas: kandidatų galėjo kelti tik apskričių darbo žmonių susirinkimai, kuriuos šaukė apygardos rinkimų komisijos; į vieną vietą galėjo būti pasiūlytas tik vienas kandidatas; visi rinkėjai turėjo pareigą balsuoti, balsavusiųjų pasuose

¹⁷ Einančio Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckio 1940 m. birželio 27 d. aktas Nr. 839 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo paleidimo“. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 922, ap. 1, b. 59, l. 113.

¹⁸ MAKSIMAITIS, 11 išnaša, p. 85.

¹⁹ TRUSKA, KANCEVIČIUS, 4 išnaša, p. 163.

²⁰ Liaudies vyriausybės 1940 m. liepos 5 d. posėdžio protokolas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 923, ap. 1, b. 1558, l. 13.

²¹ *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 19–24.

²² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimas Nr. XI-3650 „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“.

buvo dedamos žymos, kad vėliau galima būtų nustatyti, ar asmuo balsavo. Įstatymo nuostata, kad rinkėjai turi pareigą balsuoti, reiškė, jog draudžiama agituoti nedalyvauti rinkimuose, už tai buvo numatyta atsakomybė. Patys rinkimai taip pat nebuvo laisvi ir demokratiški. Realiai juose dalyvavo tik komunistų partija, kitos politinės partijos rinkimuose dalyvauti negalėjo, nes buvo uždraustos. Komunistų partija savo kandidatus kėlė ir rinkimų agitaciją vykdė per fiktyvią Lietuvos darbo liaudies sąjungą ir kitas komunistų partijos kontroliuojamas tuo metu veikusias visuomenines organizacijas; keliamos kandidatūros buvo iš anksto derinamos su komunistų partijos vadovybe ir Sovietų Sąjungos emisarais Lietuvoje V. Dekanozovu ir N. Pozdniakovu. „Kandidatus siūlė komunistai ir balsuoti tebuvo galima tik už šiuos pasiūlytus, o kadangi kitokių nebuvo ir kadangi pasiūlytų skaičius tiksliai atitiko mandatų skaičių, tai balsuojant rinkimuose nieko ir pasirinkti nebuvo galima. Išrinkti tegalėjo būti ir tebuvo tiktai visi pasiūlytieji“²³. Lietuvos darbo liaudies sąjungos rinkiminėje platformoje nebuvo nė užuominos apie Lietuvos konstitucinės santvarkos pakeitimą ir jos įsijungimą į Sovietų Sąjungą. Liaudies seimo rinkimų išvakarėse prasidėjo Lietuvos politinių ir visuomenės veikėjų, valstybės tarnautojų masiniai suėmimai²⁴, rinkėjai buvo bauginami, abejojantiems rinkimais buvo atvirai grasinama, kad jie bus laikomi tautos priešais. Visa tai turėjo priversti rinkėjus dalyvauti rinkimuose. Rinkimai vyko pažeidžiant rinkimų įstatymą, į balsavimą aktyviai kišosi ne tik komunistai, bet ir raudonarmiečiai. Be to, nebuvo sudaryti rinkėjų sąrašai, tai leido koreguoti rinkimų rezultatus norima linkme. Nepaisant bauginimų, didelė dalis gyventojų boikotavo rinkimus. Aiškėjant, kad rinkimų rezultatai gali neduoti laukiamo rezultato, einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis rinkimus pratęsė dar vieną dieną²⁵. Rinkimų rezultatai buvo falsifikuoti ir suklastoti. Sovietinės okupacijos sąlygomis tokiu būdu suformuotas Liaudies seimas neatspindėjo tikrosios rinkėjų valios, jis buvo neteisėtas. Būdamas neteisėta institucija Liaudies seimas neturėjo teisės priimti jokių įstatymų ar kitų sprendimų, taip pat ir tokių, kurie pakeitė Lietuvos konstitucinę santvarką, panaikino Lietuvos valstybingumą ir jos nepriklausomybę.

Einantis Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis 1940 m. liepos 18 d. išleido aktą „Dėl Liaudies seimo pirmosios sesijos sušaukimo“, pagal kurį Liaudies seimas į sesiją turėjo susirinkti 1940 m. liepos 21 d.²⁶ Susirinkęs į sesiją Liaudies seimas 1940 m. liepos 21 d. priėmė „Deklaraciją apie valstybės santvarką“ – Lietuva buvo paskelbta „socialistine tarybų respublika“²⁷.

²³ RĖMERIS, 10 išnaša, p. 31.

²⁴ Valstybės saugumo departamento direktorius A. Sniečkus 1940 m. liepos 7 d. patvirtino „Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunaliuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kitų vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos“ planą, kuris turėjo būti vykdomas vienu laiku visoje Lietuvos teritorijoje, naktį iš 1940 m. liepos 11 į 12 dieną. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 10, b. 1, l. 231–233.

²⁵ *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 30.

²⁶ *Ibid.*, p. 34.

²⁷ *Ibid.*, p. 60–62.

Tą pačią dieną Liaudies seimas priėmė „Lietuvos įstojimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos sudėtį deklaraciją“²⁸, kuria kreipėsi į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, prašydamas Lietuvos TSR priimti į TSRS sudėtį. Lietuvos aneksija buvo užbaigta, kai TSRS Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio 3 d. priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos TSR priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“²⁹.

Tuo metu, kai Liaudies seimas priiminėjo nurodytas deklaracijas, galiojo 1938 m. Lietuvos Konstitucija. Joje buvo nustatyta, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma suvereninė“ (1 straipsnio 1 dalis), „jos suverenumas priklauso Tautai“ (1 straipsnio 2 dalis). Vadinasi, pagal Konstituciją, tik pati Tauta galėjo spręsti savo nepriklausomybės ir suverenumo klausimus, Liaudies seimas tokių įgaliojimų neturėjo. Kita vertus, Konstitucijos nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė, reiškė, kad jokia valstybės institucija, tuo labiau neteisėtas Liaudies seimas, neturėjo įgaliojimų priimti jokių sprendimų, kurie panaikintų Lietuvos nepriklausomybę. 1938 m. Konstitucijoje buvo nustatyta, kad „įstatymai, kurie yra priešingi Konstitucijai, negalioja“. Taigi, Liaudies seimo sprendimai pakeisti Lietuvos konstitucinę santvarką, paskelbti Lietuvą „tarybų socialistine respublika“, taip pat sprendimas prašyti Sovietų Sąjungos priimti „Lietuvos TSR“ į Sovietų Sąjungos sudėtį, yra neteisėti ir niekiniai. Sovietinių okupantų paskirtas „Liaudies seimas neturėjo lietuvių tautos ir visų šalies gyventojų įgaliojimo panaikinti Lietuvos valstybingumą ir prašytis į SSRS, todėl jo nutarimai buvo neteisėti“³⁰. 1940 m. vasarą Lietuvoje vykusius procesus M. Romeris vertina taip: „Visa, kas nuo birželio 15 iki liepos 21 d. įvyko Lietuvoje, – tai buvo tikrai šios Sovietų jėgų spaudimu pagrįstas jų politikos inscenizavimas, <...> politinio teatro vaidinimas. Šio inscenizavimo žymiausias sąmoningas veikėjas buvo Lietuvos kompartija, režisieriai – Dekanozovas su Pozdniakovu, Molotovui ir Stalinui vadovaujant, o agentais buvo Liaudies vyriausybė ir Liaudies seimas. <...> Lietuva, Lietuvos liaudis jokie sprendžiamos vaidmens čia ne vaidino <...>, tačiau svetimųjų viskas buvo daroma jos vardu; <...>“³¹

Liaudies seimas, 1940 m. liepos 21 d. priėmęs „Deklaraciją apie valstybės santvarką“ ir Lietuvą paskelbęs „socialistine tarybų respublika“, nepriėmė jokio sprendimo dėl 1938 m. Lietuvos Konstitucijos. Tai, kad Lietuva buvo paskelbta „socialistine tarybų respublika“, savaime nepanaikino 1938 m. Konstitucijos galiojimo, ji liko galioti. Tokią išvadą patvirtina vėlesni įvykiai, *inter alia* tai, kad po to, kai Lietuva jau buvo paskelbta „socialistine tarybų respublika“, einantis Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis, išleisdamas teisės aktus, rėmėsi būtent 1938 m. Konstitucijoje Respublikos Prezidentui nustatytais įgaliojimais (kai Ministras Pirmininkas laikinai eina Respublikos Prezidento pareigas). Vadinasi, 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvos TSR į

²⁸ *Ibid.*, p. 75–76.

²⁹ *Ibid.*, p. 148.

³⁰ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, TAMOŠAITIS, TRUSKA, 8 išnaša, p. 222.

³¹ RĖMERIS, 10 išnaša, p. 40.

Sovietų Sąjungą buvo priimta su galiojančia 1938 m. Lietuvos Konstitucija, kurios 1 straipsnio 1 dalyje buvo nustatyta, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma suvereninė“! Tai gali būti laikoma dar vienu argumentu, patvirtinančiu, kad TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. įstatymas „Dėl Lietuvos TSR priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“ yra neteisėtas.

Liaudies seimas 1940 m. liepos 23 d. posėdyje sudarė vienuolikos asmenų komisiją Lietuvos TSR konstitucijos projektui parengti. Tai turėjo būti atlikta per dvi savaites³². Konstitucijos projektas buvo parengtas diriguojant Maskvai, jis atitiko Sovietų Sąjungos ir kitų sąjunginių respublikų konstitucijų principus, nuostatas ir struktūrą, buvo kitų sąjunginių respublikų konstitucijų kopija³³. Tiesa, projekte būta ir kai kurių visiškai nereikšmingų skirtumų, padarytų atsižvelgiant į specifines Lietuvos sąlygas. VKP (bolševikų) CK ir SSRS Liaudies Komisarų Taryba 1940 m. rugpjūčio 14 d. rekomendavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos sovietinių respublikų vyriausybėms rugpjūčio 20–25 d. sušaukti respublikų atstovybių sesijas pranešimams dėl naujų konstitucijų projektų išklausti³⁴. Lietuvos TSR konstitucijos projektas, prieš jį teikiant Liaudies seimui, 1940 m. rugpjūčio 22 d. buvo aptartas ir patvirtintas VKP (b) CK Politinio biuro sprendimu. Projektą pristatė ne kuris nors Liaudies seimo sudarytos oficialios konstitucijos rengimo komisijos atstovas, o V. Dekanozovas, kuris tuo metu jau buvo baigęs savo misiją Lietuvoje ir atšauktas į Maskvą³⁵.

Einantis Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas Ministras Pirmininkas J. Paleckis, vykdydamas minėtą VKP (b) CK ir SSRS LKT rugpjūčio 14 d. rekomendaciją, 1940 m. rugpjūčio 20 d. išleido aktą „Dėl Liaudies seimo nepaprastosios sesijos sušaukimo“³⁶, pagal kurį Liaudies seimas turėjo susirinkti į nepaprastąją sesiją 1940 m. rugpjūčio 24 d. Susirinkęs į sesiją Liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. posėdyje patvirtino Lietuvos TSR konstituciją³⁷. Iš karto buvo balsuojama už visus konstitucijos straipsnius, jų buvo net 119. Projekto svarstymo procedūros nebuvo, jokių diskusijų dėl atskirų projekto straipsnių ar nuostatų nekilo, už Lietuvos TSR konstituciją balsuota vienbalsiai, susilaikiusių ar balsavusių „prieš“ nebuvo. Konstitucija įtvirtino naują visuomeninę ir valstybės santvarką, socialistinę ūkio sistemą, socialistinę nuosavybę, planinę ekonomiką, naujas valdžios institucijas. LTSR konstitucijos priėmimas užbaigė Lietuvos aneksijos procesą.

Lietuvos TSR konstitucija nebuvo Lietuvos valstybės konstitucija, tai buvo „ne Lietuvos žmonių ar tam jų įgaliotų atstovų, o svetimos valstybės Lietuvai primestas aktas. Nesama pagrindo jos vertinti net kaip sovietizuotos Lietuvos

³² *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 129.

³³ Liaudies Seimo posėdyje pristatydamas Lietuvos TSR konstitucijos projektą, Povilas Pakarklis kalbėjo: „Konstitucinė komisija vadovavosi TSRS Konstitucijos principais ir pavyzdžiu ėmė kitų Tarybų Sąjungos broliškų sąjunginių respublikų veikiančias konstitucijas“. *Ibid.*, p. 156.

³⁴ LEBEDEVA, N. VKP (b) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietizavimas. *Genocidas ir rezistencija*. 2000, Nr. 1 (7), p. 94.

³⁵ *Ibid.*, p. 95.

³⁶ *Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 149.

³⁷ *Ibid.*, p. 198.

konstitucijos, apie ją, kaip Lietuvos konstituciją, kalbėti apskritai nedera, net ir pabrėžiant sovietinį jos pobūdį³⁸. Lietuvos TSR konstitucija buvo okupuotos Lietuvos Respublikos teritorijos valdymo dokumentas, neturintis nieko bendra nei su tikrąja konstitucija, nei su teise.

Lietuvos TSR konstitucijoje buvo numatyta, kad „Lietuvos TSR aukščiausiasis valstybinės valdžios organas yra Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“ (20 straipsnis). Vadovaudamasis nurodyta nuostata, Liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. priėmė nutarimą, kuriuo pasivadino laikinąja Lietuvos TSR Aukščiausiaj Taryba³⁹, turinčia visas teises, kurias jai numatė ką tik priimta Lietuvos TSR konstitucija. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui buvo pavesta paskirti naujos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų datą. Lietuvos TSR konstitucija nenumatė Respublikos Prezidento institucijos, todėl J. Paleckis nustojo laikinai eiti Respublikos Prezidento pareigas, 1940 m. rugpjūčio 25 d. jis buvo paskirtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininku. Pagal Lietuvos TSR konstituciją, „Aukščiausias vykdomasis ir tvarkomasis Lietuvos TSR valstybinės valdžios organas yra Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba“ (39 straipsnis). Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio 26 d. posėdyje⁴⁰ patvirtino Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybą, vadovaujamą M. Gedvilo. Sovietinių okupantų sudaryta marionetinė „Liaudies vyriausybė“ nustojo egzistavusi.

2. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai sovietinės okupacijos laikotarpiu

Okupuotą Lietuvą 1940 m. rugpjūčio 3 d. prievarta įjungus į Sovietų Sąjungą, Lietuvoje buvo pradėta taikyti Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucija⁴¹. Pagal ją visi Lietuvos TSR piliečiai buvo paskelbti ir Sovietų Sąjungos piliečiais (21 straipsnis). SSRS Konstitucijoje buvo nustatyta, kad piliečiai turi teisę jungtis į profesines sąjungas, kooperatinius susivienijimus, jaunimo, sporto ir gynybos organizacijas, kultūros, technikos ir mokslo draugijas, o „aktyviausi ir sąmoningiausi piliečiai iš darbo klasės ir kitų darbo žmonių sluoksnių jungiasi į Visasąjunginę komunistų partiją (bolševikų), kuri yra darbo žmonių priešakinis būrys jų kovoje stiprinant ir vystant socialistinę santvarką, ir yra darbo žmonių visų organizacijų, tiek visuomeninių, tiek ir valstybinių, vadovaujantis branduolys“ (126 straipsnis). Tai, kad Konstitucijoje buvo pateiktas baigtinis visuomeninių organizacijų, į kurias jungtis galėjo piliečiai, sąrašas, – nė viena iš jų nebuvo politinio pobūdžio, – ir tai, kad Konstitucijoje buvo nurodyta tik viena politinė partija, į kurią galėjo jungtis piliečiai, t. y. Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų), reiškė, kad, pagal Konstituciją, piliečiai *neturėjo teisės jungtis į kitas politines partijas, taigi kitos*

³⁸ MAKSIMAITIS, 11 išnaša, p. 93.

³⁹ Lietuvos Liaudies seimas. Stenogramos ir medžiaga. Vilnius: Mintis, 1985, p. 198.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 217.

⁴¹ Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Каунас: Государственное издательство Литовской ССР, 1940.

politinės partijos negalėjo būti steigiamos. Konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra „visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantis branduolys“, reiškė ir tai, kad komunistų partija yra taip pat visų grandžių tarybų, – taigi ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos, ir sąjunginių respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, ir vietinių tarybų, – vadovaujantis branduolys. Atkreipkime dėmesį, kad nuostata apie komunistų partijos vadovaujantį vaidmenį buvo įtvirtinta ne Konstitucijos pirmajame skyriuje, nustatančiame Sovietų Sąjungos visuomeninės santvarkos pagrindus, o dešimtajame skyriuje, reglamentuojančiame piliečių teises ir laisves. Manytina, kad tai buvo padaryta sąmoningai, norint paslėpti (užmaskuoti) šios nuostatos nesuderinamumą su Konstitucijos 2 straipsniu, pagal kurį Sovietų Sąjungos politinės sistemos pagrindą sudaro darbo žmonių deputatų tarybos, ir su Konstitucijos 3 straipsniu, pagal kurį Sovietų Sąjungoje visa valdžia priklauso miestų ir kaimų darbo žmonėms, atstovaujamiems jų deputatų tarybų. Akivaizdu, kad jeigu visa valdžia priklauso taryboms (3 straipsnis), joms niekas negali vadovauti, visus sprendimus jos priima savarankiškai, o Konstitucijoje (126 straipsnis) įtvirtinus, kad komunistų partija yra vadovaujantis visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolys (126 straipsnis), taigi ir visų grandžių darbo žmonių deputatų tarybų vadovaujantis branduolys, Konstitucijos 3 straipsnio nuostata, kad visa valdžia priklauso taryboms, tapo fiktyvi. Kad ir kaip būtų, Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra „visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantis branduolys“, reiškė, jog komunistų partija uzurpavo valstybės valdžią.

Lietuvos TSR konstitucijoje, kurią Liaudies seimas priėmė 1940 m. rugpjūčio 25 d., buvo įtvirtintas toks pat komunistų partijos statusas, koks jis buvo numatytas 1936 m. Sovietų Sąjungos Konstitucijoje. Lietuvos TSR konstitucijoje buvo rašoma, kad Lietuvos TSR piliečiams užtikrinama teisė jungtis į visuomenines organizacijas (profesines sąjungas, kooperatyvinius sambūrius, jaunimo, sporto organizacijas, kultūros, technikos, mokslo draugijas), o „aktyviausieji ir sąmoningiausiasieji darbininkų klasės ir kitų darbo žmonių sluoksnių piliečiai jungiasi į Visasąjunginę komunistų partiją (bolševikų), kuri yra priešakinis darbo žmonių būrys jų kovoje dėl socialistinės santvarkos sustiprinimo bei išplėtimo ir visų, tiek visuomeninių, tiek valstybinių, darbo žmonių organizacijų vadovaujantis branduolys“ (98 straipsnis). Nuostata, kad piliečiai jungiasi į Visasąjunginę komunistų partiją (bolševikų), reiškė, kad Lietuvos komunistų partija nebuvo savarankiška politinė partija, tai buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, turėjęs besąlygiškai paklusti Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovybės sprendimams. Minėta, kad pagal Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstituciją piliečiai *neturėjo į teisės jungtis į kitas politines partijas*, kitos politinės partijos negalėjo būti steigiamos. Tokie patys draudimai buvo nustatyti ir LTSR 1940 m. konstitucijoje. Ji skelbė, kad „Lietuva yra socialistinė darbininkų ir valstiečių valstybė“ (1 straipsnis), kad darbo žmonės kovoja „dėl socialistinės santvarkos sustiprinimo bei išplėtimo“ (98 straipsnis). Iš šių nuostatų kilo ir tai, kad galėjo

būti steigiamos ir veikti tik tokios nepolitinės visuomeninės organizacijos, kurios siekia stiprinti socialistinę santvarką. Taigi, Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijos ir Lietuvos TSR 1940 m. konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantis branduolys, komunistų partijai suteikė teisę kontroliuoti visas Lietuvos TSR veikiančias visuomenines ir valstybines organizacijas, lemti jų sprendimus, taip pat ir keliant kandidatus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Nors pagal LTSR konstituciją atstovus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kaip ir į visas kitas darbo žmonių atstovų tarybas, galėjo kelti „visuomeninės darbo žmonių organizacijos ir draugijos: komunistinės politinės organizacijos, profesinės sąjungos, kooperatyvai, jaunimo organizacijos, kultūrinės draugijos“ (113 straipsnio 2 dalis), tačiau visų kandidatų kėlimą organizavo ir griežtai kontroliavo komunistų partija. Visos tuo metu veikusios „visuomeninės darbo žmonių organizacijos ir draugijos“ kandidatai į Aukščiausiosios Tarybos deputatus galėjo kelti tik tuos asmenis, kurie buvo socialistinių ir komunistinių pažiūrų, kurie buvo priimtini komunistų partijai. Kandidatai, kurie jai buvo nepriimtini, negalėjo būti ir nebuvo keliami. Kitaip tariant, visus kandidatus į Aukščiausiąją Tarybą, kad ir kokia visuomeninė organizacija juos formaliai išskeldavo, prieš tai parinkdavo komunistų partija. Kandidatai buvo keliami rinkimų apygardose. Į vieną Aukščiausiosios Tarybos deputato vietą buvo keliamas vienas kandidatas.

Nors Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucija buvo keičiama ir pildoma, tačiau teisinis reguliavimas, susijęs su piliečių teise jungtis į visuomenines organizacijas, taip pat įtvirtinantis komunistų partijos vadovaujantį vaidmenį, iki 1977 m. išliko nepakitęs.

Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba 1977 m. spalio 7 d. priėmė naują SSRS Konstituciją. Joje buvo nustatyta, kad „tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija“ (6 straipsnio 1 dalis). Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1978 m. balandžio 20 d. priėmė naują Lietuvos TSR konstituciją⁴². Konstitucijos preambulėje rašoma, kad ji priimta ir skelbiama „sutinkamai su TSR Sąjungos Konstitucija (Pagrindiniu Įstatymu), įtvirtinusia TSRS visuomeninės santvarkos ir politikos pagrindus, nustačiusia piliečių teises, laisves ir pareigas, socialistinės visaliaudinės valstybės organizavimo principus bei tikslus“⁴³. Lietuvos TSR konstitucijoje buvo įtvirtintas ir komunistų partijos statusas. Joje buvo rašoma, kad „tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija“ (6 straipsnio 1 dalis). Taigi Lietuvos TSR konstitucijoje buvo pažodžiui pakartota Sovietų Sąjungos Konstitucijos nuostata. Sutapo net konstitucijų straipsnių, kuriuose buvo įtvirtinta nurodyta nuostata, numeracija.

⁴² Lietuvos valstybės konstitucijos. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 145–196.

⁴³ 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR konstitucijos preambulės paskutinė pastraipa.

Priėmus naujas Sovietų Sąjungos ir Lietuvos TSR konstitucijas, ankstesnėse Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijoje ir Lietuvos TSR 1940 m. konstitucijoje buvusios nuostatos, kad komunistų partija yra „visų, tiek visuomeninių, tiek valstybinių, darbo žmonių organizacijų vadovaujantis branduolys“, buvo išplėtos, nustatant, kad komunistų partija yra ne tik valstybinių ir visuomeninių organizacijų, bet ir „tarybinės politinės sistemos branduolys“, taip pat „tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga“. Norint pabrėžti ypatingą komunistų partijos vaidmenį, nuostatos, įtvirtinančios komunistų partijos teisinį statusą, iš skirsnų, nustatiusių piliečių teises ir pareigas, buvo perkeltos į konstitucijų pirmus skirsnius, kurie vadinosi „Politinė sistema“. Konstitucijose įtvirtinus, kad komunistų partija yra politinės sistemos, visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolys bei tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, kartu buvo įtvirtintas komunistų partijos, kaip nuolat valdančios partijos, statusas. Kitaip tariant, komunistų partija tapo valdančia partija visam laikui, kol galios Sovietų Sąjungos Konstitucija. Ji tapo valdančia partija ne Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos kadencijos laikotarpiu ir ne dėl to, kad rinkimuose varžėsi su kitomis politinėmis partijomis ir laimėjo rinkimus į atitinkamos kadencijos SSRS Aukščiausiąją Tarybą, o pagal Sovietų Sąjungos Konstituciją.

Iš nurodytų Sovietų Sąjungos 1977 m. Konstitucijos ir Lietuvos TSR 1978 m. konstitucijos nuostatų kilo *inter alia* tai, kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai turėjo būti organizuoti ir vykdomi taip, kad juos laimėtų komunistų partija. Kitaip būtų pažeistas konstitucinės nuostatos, įtvirtinančios komunistų partijos, kaip politinės sistemos, visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolio bei tarybinės visuomenės vadovaujančios ir vairuojančios jėgos, statusas. Taigi rinkimų keliu komunistų partija negalėjo būti pašalinta iš valdžios. Nei Sovietų Sąjungoje, nei okupuotoje Lietuvoje. Tuometė Sovietų Sąjunga buvo partinė valstybė, nes komunistų partijos aparatas suaugo su valstybės aparatu, komunistų partija buvo pasisavinusi ir realiai vykdė valstybės institucijų funkcijas. Komunistų partija buvo uzurpavusi ir politinę, ir valstybinę valdžią, – tai buvo niekam neatskaitinga jėga, besiremianti saugumo ir kitomis represinėmis struktūromis. Vaizdžiai tariant, už kiekvieno partijos žodį skelbiančio žmogaus stovėjo NKVD (saugumo) darbuotojas su pistoletu rankoje (jeigu ne tiesiogine prasme, tai kaip šešėlis). Tad komunistų partijos žodis buvo aukščiausias įstatymas. Kitos politinės partijos, oponuojančios komunistų partijai, kaip minėta, buvo uždraustos. Apskritai, jeigu tuo metu būtų pamėginta įkurti kokią nors alternatyvią partiją komunistų partijai, iškelti priešingą programą, tai ketinę padaryti asmenys būtų iš karto apkaltinti mėginimu pažeisti sovietinę konstitucinę santvarką, konstitucijos nuostatą, kad tik komunistų partija yra politinės sistemos, visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolys bei tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, ir šie žmonės be jokio gailėsčio būtų įkalinti ar kitaip izoliuoti nuo visuomenės.

Tai, kad Sovietų Sąjungos komunistų partija nebuvo politinė partija tikrąja šio žodžio prasme, pripažįsta ir Rusija, kuri yra buvusios Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėja ir tęsėja. Rusijos Konstitucinis Teismas 1992 m. lapkričio 30 d. nutarime konstatavo, kad *komunistų partija buvo tuometės Sovietų Sąjungos valstybinės valdžios sudedamoji ir pagrindinė dalis, lemdavusi visus valstybinės valdžios institucijų, taip pat kitų institucijų priimamus sprendimus*⁴⁴.

Minėta, kad, pagal Sovietų Sąjungos ir Lietuvos TSR konstituciją, tik komunistų partija sprendė, kas bus iškeltas kandidatu į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Nuo pat pirmų Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų, vykusių 1947 metais, iki pat 1990 m. vasario 24 d. rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą į vieną deputato vietą, kaip minėta, buvo keliamas tik vienas kandidatas.

Iki 1990 m. vasario 24 d. rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą kandidatų kėlimas ir Aukščiausiosios Tarybos rinkimai vyko taip: Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK nusprendavo, kokia turi būti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sudėtis, – kiek joje turi būti darbininkų, kolūkiečių, inteligentų, jaunimo, kiek vyrų ir moterų, kiek su aukštuoju išsilavinimu, kiek su viduriniu, koks turi būti jų amžius ir kt. SSKP CK sprendimai būdavo perduodami Lietuvos komunistų partijai, kuri buvo vietinis SSKP padalinys. Vadovaudamasis gautais nurodymais, Lietuvos komunistų partijos CK parinkdavo konkrečias kandidatūras, jas suderindavo su SSKP CK ir, gavęs jo pritarimą, organizuodavo kandidatų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą kėlimą. Siekiant sudaryti įspūdį, kad kandidatus gali kelti ne tik pati komunistų partija, bet ir įvairios visuomeninės organizacijos, komunistų partija pavesdavo tam tikroms visuomeninėms organizacijoms iškelti konkrečius komunistų partijos atrinktus kandidatus. Apie jokių visuomeninių organizacijų savarankiškumą negalėjo būti nė kalbos, jos galėjo kelti tik tuos kandidatus, kuriuos leisdavo kelti komunistų partija. Buvo sugalvotas specialus terminas – „komunistų partijos ir nepartinių bloko“ iškelti kandidatai. Nors formaliai rinkimus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą organizavo ir vykdė respublikinė rinkimų komisija, jos pirmininką ir visą sudėtį parinkdavo Lietuvos komunistų partijos CK, o Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba tik klusniai patvirtindavo. Respublikinės rinkimų komisijos veiklą taip pat kontroliavo komunistų partija. Per visą Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų istoriją nebuvo nė vieno atvejo, kad kokia nors visuomeninė organizacija ar darbo kolektyvas iškeltų kandidatų asmenį, kurio kandidatūra prieš tai nebūtų suderinta su Lietuvos komunistų partijos CK. Rinkimų kampanijai taip pat vadovavo Lietuvos komunistų partijos CK. Agitacija „už kandidatus“ buvo vykdoma per pagrindinius šalies laikraščius, kurie priklausė Lietuvos komunistų partijai, taip pat per jos kontroliuojamus radiją ir televiziją, vietinę spaudą. Žiniasklaidos priemonių, kurių nekontroliavo komunistų partija, tuo metu apskritai nebuvo. Terminą „agitacija už kandidatus“ pavartojome neatsitiktinai, nes agituoti „prieš“ kandidatą nebuvo leidžiama. Tai būtų nesuderinama su komunistų partijos, kaip

⁴⁴ *Konstytucionnyj Sud Rossijskoj Federacyji (1992–1996)*. Moskva: Novyj Jurist, 1997, p. 230–260.

„visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolio bei tarybinės visuomenės vadovaujančios ir vairuojančios jėgos“, statusu. Agitacija „prieš“ reikštų, kad yra abejojama komunistų partijos atrinktu kandidatu. Tokių abejonių neturėjo kilti, todėl buvo galima agituoti tik „už“.

Rinkėjai įvairias būdais buvo raginami atvykti balsuoti. Nors laikui bėgant tiesioginio rinkėjų bauginimo, kad jeigu jie nedalyvaus rinkimuose, – sulauks pasekmių, liko vis mažiau, tačiau įmonių, kolūkių, įstaigų ir organizacijų vadovai, vykdydami komunistų partijos nurodymus, neužmiršdavo jose dirbantiems žmonėms priminti, kad rinkimuose dalyvauti būtina. Nedalyvaujantys rinkimuose būdavo įtraukiami į vadinamuosius „juoduosius“ sąrašus, rizikuodavo savo karjera, galėjo susilaukti ir neretai sulaukdavo kitų neigiamų pasekmių. O kad asmenys ateitų balsuoti, rinkimų dieną rinkimų apylinkių patalpose būdavo nemokamai rodomi kino filmai, vykdavo koncertai, o svarbiausia – veisdavo bufetai, kuriuose būdavo parduodami tuo metu deficitiniai maisto produktai: majonezas, konservuoti žirneliai, pieniškos dešrelės ir pan. Neturėjo reikšmės, kiek rinkėjų dalyvaudavo rinkimuose, jiems pasibaigus visada būdavo paskelbiama, kad rinkimuose dalyvavo maždaug 99,99 proc. visų rinkėjų, iš jų „už“ komunistų partijos ir nepartinių bloko išskeltus kandidatus balsavo 99,99 proc. rinkėjų. Buvo skelbiama, kad tik viena šimtoji (ar kelios šimtosios) rinkėjų dalis balsuodavo „prieš“. Taip buvo norėta sudaryti įspūdį, esą rinkimai yra laisvi ir demokratiški, nes, matote, rinkėjai galėjo balsuoti ir „prieš“ išskeltus kandidatus.

Akivaizdu, kad tokie Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai nebuvo nei laisvi, nei demokratiški. Tai buvo tik rinkimų imitacija, siekiant pavaizduoti, kad Aukščiausiąją Tarybą neva išrenka patys rinkėjai. Taip norėta jai suteikti legalumą ir legitimumą. Per visą Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų istoriją nebuvo atvejo, kad kuris nors „komunistų partijos ir nepartinių bloko“ išskeltas kandidatas nebūtų išrinktas. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatais neretai tapdavo ir tokie asmenys, kurie neturėjo nieko bendra su Lietuva, net nuolat negyveno Lietuvoje, bet užėmė aukštas pareigas Sovietų Sąjungos valdžios struktūrose, buvo Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariškiai. *Taigi Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba faktiškai buvo komunistų partijos paskiriama, o ne rinkėjų renkama.* Tokia LTSR Aukščiausioji Taryba neturėjo tautos mandato reikšti jos valią. Tai buvo sovietinės okupacinės valdžios sudaryta instituciją per kurią buvo valdoma okupuotos Lietuvos teritorija.

Kitokios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos tuo metu ir nereikėjo. Ji posėdžiaudavo tik du kartus per metus, po kelias dienas, deputatai nebuvo profesionalūs politikai, jie neturėdavo atsakyti savo kitos nuolatinės darbo veiklos; vadinama „deputatystė“ buvo tik priedas prie jų nuolatinio darbo. Beje, už tai kas mėnesį buvo mokamas atlyginimas – tai buvo vienas iš būdų laikyti deputatus paklusnius. Lietuvos politinio, ekonominio, visuomeninio gyvenimo ir visus kitus bent kiek reikšmingesnius klausimus realiai sprendė Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK, tiksliau – jo politbiuras, kurių nurodymai buvo privalomi

Lietuvos komunistų partijai, nes ji buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis padalinys. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, kurioje daugumą sudarė komunistų partijos nariai, tik formaliai patvirtindavo komunistų partijos vadovybės priimtus sprendimus⁴⁵.

Sovietų Sąjungos Konstitucijoje buvo nustatyta, kad Sovietų Sąjungos ekonominė sistema grindžiama „socialistine gamybos priemonių nuosavybe“, kurią sudaro valstybinė (visaliaudinė) ir kolūkinė-kooperatinė nuosavybė. Valstybinė nuosavybė buvo pagrindinė socialistinės nuosavybės forma. Privati gamybos priemonių nuosavybė buvo draudžiama. Pagal Konstituciją, asmeninė nuosavybė galėjo būti tik apyvokos, asmeninio vartojimo, patogumo ir pagalbiniai namų ūkio reikmenys, gyvenamasis namas ir darbo santaupos.

Sovietų Sąjungos ekonominė sistema, kuri, kaip minėta, buvo grindžiama valstybine nuosavybe ir griežtu centralizuotu planavimu, negalėjo būti ir nebuvo efektyvi. Per visą socialistinės santvarkos laikotarpį Sovietų Sąjungoje žmonės gyveno labai varganai, daug prasčiau negu Vakarų valstybėse, kurių ūkis buvo grindžiamas privačios nuosavybės teise ir iniciatyva, konkurencija. Su ypač dideliais ekonominiais sunkumais Sovietų Sąjunga susidūrė praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio pradžioje. Labai stigo lėšų pramonei ir kitoms ūkio šakoms modernizuoti, darbo našumas, ypač žemės ūkyje, buvo labai menkas. Valstybė negalėjo išsiversti be užsienio kreditų, valstybės skola nepaliaujamai augo, tapo akivaizdu, kad egzistuojanti ekonominė sistema jau nepajėgia užtikrinti bent kiek pakenčiamo žmonių gyvenimo lygio. Dabar tai sunku įsivaizduoti, tačiau tuomet parduotuvėse stigdavo paprasčiausių maisto produktų ir kasdienių buitinių prekių, jų pardavimas buvo normuojamas. Augo visuomenės nepasitenkinimas. Sovietų Sąjungos ekonominė sistema visiškai nepajėgė konkuruoti su JAV ir kitų Vakarų valstybių ekonomikomis. Sovietų Sąjunga labai daug lėšų skyrė ginklavimui, kariuomenei ir įvairioms represinėms struktūroms išlaikyti, vadinamajai „pagalbai“ kitoms socialistinėms valstybėms, o tai dar labiau skurdino ir taip labai menką žmonių gyvenimo lygį.

1985 m. pasikeitė Sovietų Sąjungos komunistų partijos generalinis sekretorius, juo tapo Michailas Gorbačiovas. Prasidėjo vadinamoji „perestroika“ (persitvarkymas), kurios esmė – daugiau viešumo, demokratijos, daugiau ūkinio savarankiškumo atskiriems regionams, daugiau galimybių pasireikšti žmonių iniciatyvai. Žinoma, su viena sąlyga – Sovietų Sąjunga išlieka tokia pati vieninga ir komunistų partijos centralizuotai valdoma valstybė. Kitaip tariant, sovietinė imperija išlieka, tik truputį pakeista, kad ją galima būtų apskritai išsaugoti. Kremliuje toli gražu ne visi palaikė net ir šias, iš esmės kosmetines reformas, o Lietuvos komunistų partijos vadovybė, kuri buvo labai konservatyvi, nieko nedarė, kad M. Gorbačiovo deklaruotas „persitvarkymas“ prasidėtų ir Lietuvoje. Ji tiesiog laukė, kuo

⁴⁵ Iki 1988 m. visais klausimais LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesijose buvo balsuojama vienbalsiai. Pirmą kartą įstatymai ir nutarimai ne vienbalsiai buvo priimti tik 1988 m. lapkričio 17–18 d. vykusioje vienuoliktojo šaukimo dešimtojoje sesijoje.

pasibaigs vidinė partinė kova Kremliuje, o kol tai nebuvo aišku, – gniuždė demokratiją, stabdė bet kokias visuomeninių organizacijų ir atskirų žmonių iniciatyvas keisti susiklosčiusią padėtį. Taip pat ir siekį atskleisti istorinę tiesą apie 1939 m. Molotovo–Ribentropo paktą, 1940 m. sovietinę okupaciją, prievartinį Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. Stabdė bet kokias visuomeninių organizacijų pastangas apsaugoti Lietuvą nuo „rusifikavimo“, apsaugoti istorijos ir kultūros paminklus, gamtą ir pan.

Atsiradus didesnio viešumo galimybei, Lietuvoje 1988 m. birželio 3 d. susikūrė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Jis prasidėjo būtent nuo reikalavimų apginti lietuvių kalbą, nustoti niokoti Lietuvos istorijos, archeologijos ir kultūros paminklus, gamtą, nepažeisti žmogaus teisių, įvertinti Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes Lietuvai. 1988 m. spalio 22–23 d. įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas, patvirtinęs judėjimo Bendrąją programą, priėmęs kitas rezoliucijas. Manytina, kad Sąjūdžio pavadinime žodis „persitvarkymo“ atsirado neatsitiktinai. Tuo metu šis žodis buvo kaip savotiškas skydas prieš vietinius ir centro stagnatorius, – prireikus visada buvo galima pasakyti, kad Sąjūdis sukurtas siekiant paremti M. Gorbačiovo deklaruotą „perestroiką“ (persitvarkymą), o tie, kas trukdo Sąjūdžiui veikti, nesupranta persitvarkymo būtinumo, taigi jam priešinasi, vadinasi, priešinasi pačios komunistų partijos kursui. Žinoma, tikroji, giluminė Sąjūdžio idėja, kuri išsikristalizavo labai greitai, vos per pusmetį, buvo kita – pamėginti atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Bet Sąjūdžio veiklos pradžioje taip toli žvelgė nelabai daug žmonių, taip pat ir iš Sąjūdžio.

Sąjūdis labai greitai įgijo didžiulį visuomenės pasitikėjimą ir milžinišką paramą. Viešumas, istorinės tiesos sakymas, stalinizmo nusikaltimų atskleidimas, noras keisti esamą padėtį darė visuomenę laisvesnę ir atviresnę, labiau demokratinę. Sąjūdis reikalavo, kad Lietuvos komunistų partijos CK, jos kontroliuojama LTSR Aukščiausioji Taryba ir kitos valdžios institucijos nevaržytų demokratinį procesų, leistų laisvai reikštis visuomenės iniciatyvoms, netrukdytų atskleisti istorinę tiesą apie Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 m. sutartis, jų slaptuosius protokolus, Lietuvos okupaciją ir aneksiją, gyventojų tremtį. Sąjūdžio Seimas 1989 m. vasario 16 d. priėmė rezoliuciją, kurioje skelbė, kad jis „reiškia tautos ryžtą taikiu būdu atgauti savo teises, gyventi nepriklausomai nuo bet kokio diktato“, žengia „keliu į teisinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą, neapsiribodamas daliniais pasiekimais“⁴⁶. Tai buvo atviras pareiškimas, kad Sąjūdis sieks atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Komunistų partija gerai suprato, kad jeigu Sąjūdžiui pavyks įgyvendinti savo programinius tikslus, ji praras valdžios monopolį, o socialistinė santvarka, kuri Lietuvoje buvo įdiegta prievarta, sugrius, todėl visai trukdė viešumo ir demokratijos procesams, ribojo Sąjūdžio galimybes naudotis Lietuvos radiju ir televizija, kitomis žiniasklaidos priemonėmis. Lietuvos komunistų partijos CK 1989 m. vasario 21 d. plenumė,

⁴⁶ KAŠAUSKIENĖ, V. Sąjūdis – tautos istorinės atminties versmė. Iš *Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 247.

kuris buvo pramintas „juoduoju“, pasigirdo raginimai imtis veiksmų prieš tuos, „kurie iš persitvarkymo rėmimo suka į visiškos Lietuvos nepriklausomybės kelią“, „stumia Lietuvą į pražūtį“, „destabilizuoja visuomenę“. Buvo pareikalauta iš Sąjūdžio atimti „laisvą mikrofoną“, uždrausti „Atgimimo bangą“ ir kitas televizijos laidas, per kurias Sąjūdis skleidė savo idėjas⁴⁷.

Politinė padėtis Lietuvoje iš esmės pasikeitė po 1989 m. kovo 26 d. įvykusių Sovietų Sąjungos liaudies deputatų rinkimų. M. Gorbačiovas, siekdamas įgyvendinti savo paskelbtą visuomenės demokratizavimo ir viešumo kursą, įveikti „kietosios linijos“ šalininkus ir išlikti valdžioje, reformavo iki tol buvusią Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų sistemą. Pagal 1988 m. gruodžio 1 d. padarytas Sovietų Sąjungos Konstitucijos pataisas⁴⁸ ir tą pačią dieną priimtą SSRS liaudies deputatų rinkimų įstatymą⁴⁹, vietoje anksčiau buvusių tiesioginių Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų buvo renkami Sovietų Sąjungos liaudies deputatai, kurie savo suvažiavime turėjo rinkti Sovietų Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą. Iš viso buvo renkama 2250 liaudies deputatų, iš jų 1500 tiesiogiai rinko rinkėjai, o 750 deputatų vietų buvo iš anksto rezervuota Sovietų Sąjungos komunistų partijai ir su ja susijusioms bei jos kontroliuojamoms sąjunginėms visuomeninėms organizacijoms, kurios deputatus rinko savo atstovų susirinkimuose. Nauja buvo ir tai, kad pirmą kartą buvo nutarta neriboti kandidatų į SSRS liaudies deputatus skaičiaus, į vieną vietą galėjo būti iškeltas ne vienas, kaip buvo anksčiau, o daugiau kandidatų. M. Gorbačiovas tikėjosi, kad leidus rinkėjams rinktis iš kelių kandidatų, bus išrinktas toks Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas, kuriame jo šalininkai turės daugumą. Lietuvai buvo skirtos 42 deputatų vietos, į kurias deputatai turėjo būti išrinkti tiesioginių rinkimų būdu, dar 16 deputatų iš asmenų, gyvenančių Lietuvoje, turėjo deleguoti Sovietų Sąjungos komunistų partiją ir sąjunginės visuomeninės organizacijos. Tai, kad Lietuvoje net 42 deputatai galėjo būti išrinkti demokratiškų rinkimų būdu, rinkėjams sudarė galimybę išreikšti savo tikrąją valią. Nors buvo raginimų boikotuoti Sovietų Sąjungos liaudies deputatų rinkimus, nes dalyvavimas juose esą reikštų netiesioginį okupacinės valdžios pripažinimą, Sąjūdis nutarė, kad juose reikia dalyvauti, – Lietuvoje išrinkti deputatai turėtų galimybę Lietuvai rūpimus klausimus, taip pat ir nepriklausomybės atkūrimo, kelti pasinaudodami Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimo tribūna. Sąjūdis į rinkimus ėjo aiškiai deklaruodamas tikslą atkurti Lietuvos nepriklausomybę, o Lietuvos komunistų partija iškėlė šūkį „Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities“. Tai buvo labai abstraktu, nes rinkėjams buvo neaišku, apie kokį suverenitetą kalbama. Rinkimus triuškinamai laimėjo Sąjūdis, gavęs net 36 vietas iš 42. Sąjūdžio siekiams pritarė ir didelė dalis iš 16 deputatų, kuriuos delegavo Sovietų Sąjungos komunistų partija

⁴⁷ *Tiesa*, 1989 m. vasario 23 d., Nr. 23.

⁴⁸ Закон СССР от 1 декабря 1988 года № 9853-ХІ «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) СССР» // *Ведомости ВС СССР*. 1988, № 49, p. 727.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 729.

ir sąjunginės visuomeninės organizacijos. Taigi iš 58 Sovietų Sąjungos liaudies deputatų absoliuti dauguma buvo Sąjūdžio remti ir jo siekius palaikantys deputatai. Tik keli liaudies deputatai, išrinkti apygardose, kuriose gyventojų daugumą sudarė lenkų tautybės rinkėjai, buvo nusiteikę prieš Lietuvos nepriklausomybės siekį. Rinkimų rezultatai tuometei Lietuvos valdžiai buvo visiškai netikėti, sukėlė šoką. Apie tai, kad valdžia neturi visuomenės pasitikėjimo, liudijo iškalbinga aplinkybė: Sovietų Sąjungos liaudies deputatais nebuvo išrinkti nei LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas V. Astrauskas, nei Ministrų Tarybos pirmininkas V. Sakalauskas, nei kiti aukščiausi valdžios pareigūnai. Nežinia kaip būtų pasibaigęs ir tuomečio LKP CK pirmojo sekretoriaus A. M. Brazausko kandidatavimas, jeigu Sąjūdžio iškeltas kandidatas A. Juozaitis, paragintas Sąjūdžio vadovybės, kuri nenorėjo aštrinti konfrontacijos su Lietuvos komunistų partijos vadovais, likus kelioms savaitėms iki rinkimų, nebūtų atsiėmęs savo kandidatūros.

Sovietų Sąjungos liaudies deputatų rinkimai parodė, kad Sąjūdis yra stipri politinė jėga, turinti didelį visuomenės palaikymą. Komunistų partija ir jos kontroliuojama Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba jau negalėjo nekreipti dėmesio į Sąjūdžio reikalavimus. Sovietų Sąjungos liaudies deputatai turėjo teisę dalyvauti LTSR Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose ir juose kalbėti. Deputatai aktyviai naudojo šią teisę, reikalaudami, kad Aukščiausioji Taryba priimtų Lietuvai naudingus sprendimus. 1989 m. sausio–vasario mėnesiais vykusiuose papildomuose rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą jos deputatais buvo išrinkti keli Sąjūdžio iškelti kandidatai. Nemažai tuometės LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų, kurie buvo išrinkti (paskirti) anksčiau, taip pat ėmė remti Sąjūdžio iniciatyvas. Sąjūdžio spaudžiamas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1988 m. spalio 6 d. įteisino Lietuvos tautinę vėliavą (trispalvę) ir V. Kudirkos „Tautišką giesmę“, kaip Lietuvos TSR simbolius; Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1989 m. gegužės 18 d. priėmė deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“, pakeitė LTSR konstituciją ir nustatė, kad Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai, o TSRS įstatymai ir TSRS valstybinės valdžios ir valdymo organų teisiniai aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka; 1989 m. gegužės 18 d. buvo priimtas Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymas; 1989 m. lapkričio 3 d. – Lietuvos TSR pilietybės įstatymas, taip pat Lietuvos TSR referendumo įstatymas. Ypač svarbus buvo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–SSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“, kuriame konstatuota, kad „Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos dvidešimt pirmos dienos Lietuvos įstojimo į TSRS deklaracija, kaip neišreškianti lietuvių tautos valios, yra neteisėta ir negaliojanti“ ir kad „TSRS 1940 metų rugpjūčio 3 dienos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“, grindžiamas Lietuvos Liaudies Seimo

1940 metų liepos dvidešimt pirmos dienos deklaracija, yra neteisėtas ir Lietuvos juridškai nesaisto“.

Sąjūdžio spaudžiamos valdžios institucijos pradėjo kitaip aiškinti ir LTSR konstitucijos nuostatas apie komunistų partijos vadovaujamą vaidmenį, – nurodytos konstitucijos nuostatos esą netrukdo steigti bei veikti ir kitoms politinėms partijoms bei organizacijoms. 1989 m. vasario 5 d. atsikūrė tarpukariu veikusi Lietuvos demokratų partija, vasario 16 d. – Lietuvos krikščionių demokratų partija, rugpjūčio 12 d. – Lietuvos socialdemokratų partija. 1989 m. rugsėjo 29 d. buvo padarytos LTSR konstitucijos pataisos⁵⁰, numačiusios, kad „teisę kelti kandidatus į deputatus turi visuomeninės, tarp jų ir politinės, organizacijos, visuomeniniai judėjimai, darbo kolektyvų ir gyvenamosios vietos rinkėjų susirinkimai“ (89 straipsnio 1 dalis). Konstitucijoje pirmą kartą buvo nustatyta, kad „kandidatų į deputatus skaičius neribojamas“ (89 straipsnio 2 dalis) ir kad „į rinkiminiuosius biuletenius gali būti įrašytas bet koks kandidatų skaičius“ (89 straipsnio 3 dalis). Aukščiausioji Taryba buvo renkama penkeriems metams. Pirmą kartą buvo nustatyta ir tai, kad „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas atleidžiamas nuo savo gamybinių ir tarnybinių pareigų visam savo įgaliojimų laikui“ (93 straipsnis). Tai reiškė, kad Aukščiausiosios Tarybos deputato veikla laikoma profesine darbo veikla. Konstitucijos pataisomis buvo labai sumažintas Aukščiausiosios Tarybos deputatų skaičius, – vietoje 350 deputatų naujoji Aukščiausioji Taryba turėjo susidėti iš 141 deputato (98 straipsnio 1 dalis), visi deputatai buvo renkami pagal mažoritarinę rinkimų sistemą vienmandatėse rinkimų apygardose, turinčiose vienodą rinkėjų skaičių. Rinkimai buvo visuotiniai, lygūs, tiesioginiai, o balsavimas – slaptas. Buvo numatyta ir tai, kad kontroliuoti rinkėjų reiškiamą valią draudžiama. Teisę rinkti turėjo Lietuvos TSR piliečiai, sukakę 18 metų, o Aukščiausiosios Tarybos deputatu galėjo būti išrinktas Lietuvos TSR pilietis, sukakęs 21 metus (85 straipsnio 2 dalis).

1989 m. rugsėjo 29 d. buvo priimtas naujas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymas⁵¹, kuriame buvo įtvirtintos minėtos Lietuvos TSR konstitucijos nuostatos, nustatyta Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų tvarka. Nors konstitucijoje ir rinkimų įstatyme buvo numatyta, kad teisę rinkti ir būti išrinktu turi Lietuvos TSR piliečiai, tą pačią dieną priimtame Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarime „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos“ buvo nustatyta, kad „Lietuvos TSR teritorijoje dislokuotų karinių dalinių kariai rinkimuose dalyvauja bendra tvarka“ ir kad „rinkiminės apylinkės sudaromos ir kariniuose daliniuose“. Tai reiškė, kad kandidatais į Aukščiausiosios Tarybos deputatus galėjo būti iškelti ir Lietuvoje dislokuotų okupacinių Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariai, juos galėjo kelti karių susirinkimai. Taigi Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos

⁵⁰ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) tryliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 449.

⁵¹ *Ibid.*, p. 426–445.

nutarime dėl Rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos – šis nutarimas buvo poįstatyminis teisės aktas, kurio galia žemesnė negu įstatymo, – buvo nustatytos rinkimų taisyklės, konkuruojančios su tomis, kurios buvo įtvirtintos Rinkimų įstatyme. Vadinasi, Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos“ prieštaravo LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymui, buvo neteisėtas.

Minėta, kad 1989 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas Lietuvos TSR pilietybės įstatymas⁵², kuris atribojo Lietuvos TSR piliečius nuo kitų Lietuvoje gyvenančių asmenų. Be to, 1989 m. gruodžio 7 d. buvo pakeistas LTSR konstitucijos 6 straipsnis, anksčiau įtvirtinęs komunistų partijos, kaip „tarybinės politinės sistemos, visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolio ir tarybinės visuomenės vadovujančios ir vairuojančios jėgos“, statusą, – ši nuostata buvo išbraukta, o vietoje jos nustatyta, kad „partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia Lietuvos TSR konstitucijos bei įstatymų ribose“⁵³. Taigi LTSR konstitucijoje buvo įteisinta daugpartinė sistema. Svarbus dalykas buvo ir tai, kad 1989 m. gruodžio 20 d. Lietuvos komunistų partija atsiskyrė nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos⁵⁴ ir tapo savarankiška, ne iš Maskvos valdoma partija. (LKP suskilo – tie, kas norėjo likti vieningoje Sovietų Sąjungos komunistų partijoje, tą naktį sukūrė „Lietuvos komunistų partiją ant TSKP platformos“, todėl ji buvo praminta naktine „platformininkų“ partija). Lietuvos komunistų partijos atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos reiškė, kad Sovietų Sąjunga neteko vieno svarbiausių įrankio, kurį pasitelkdama anksčiau valdė okupuotą Lietuvą.

Pagaliau, prieš pat rinkimus, 1990 m. sausio 15 d. LTSR Aukščiausioji Taryba buvo priversta priimti nutarimą, kad rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą turi teisę dalyvauti tik tie Lietuvoje dislokuotų Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariai, kurie, pagal Lietuvos TSR pilietybės įstatymą, gali būti Lietuvos TSR piliečiai⁵⁵. To reikalavo atsikūrusi Lietuvos demokratų partija, LTSR Aukščiausioji Taryba ilgai spyriojosi ir tik po to, kai buvo surinkti parašai tuo klausimu surengti referendumą, Aukščiausioji Taryba priėmė minėtą nutarimą. Taip iš rinkimų proceso buvo eliminuoti Lietuvoje dislokuotų Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kariškiai ir jų šeimų nariai, kurių buvo ne viena dešimtis tūkstančių.

Pakeitus Lietuvos TSR konstituciją ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų įstatymą, priėmus Lietuvos TSR pilietybės įstatymą, iš rinkimų eliminavus Lietuvoje dislokuotų okupacinių Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų

⁵² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 153–161.

⁵³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 507.

⁵⁴ Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 365.

⁵⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 4-85.

kariškius ir jų šeimos narius, buvo sudarytos galimybės surengti tikrai laisvus ir demokratinčius Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus.

Lietuvos TSR konstitucijoje buvo numatyta, kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimai skiriami likus ne mažiau kaip trimis mėnesiams iki pasibaigiant jų įgaliojimų laikui (79 straipsnio 2 dalis). Jie buvo paskirti LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. lapkričio 23 d. nutarimu⁵⁶, kuriame buvo nustatyta, kad nauja (dvyliktojo šaukimo) Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba bus renkama 1990 m. vasario 24 d. Respublikinė rinkiminė komisija buvo sudaryta LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gruodžio 4 d. nutarimu⁵⁷, jos pirmininku paskirtas Juozas Bulavas⁵⁸.

3. Pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 24 d. rinkimai buvo pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą per pastaruosius 50 sovietinės okupacijos metų. Pirmą kartą kandidatus galėjo laisvai kelti ne tik komunistų partija, bet ir kitos politinės partijos, įvairios visuomeninės, tarp jų ir politinės, organizacijos, visuomeniniai judėjimai, darbo kolektyvai ir gyvenamosios vietos rinkėjų susirinkimai. Tai buvo alternatyvūs (konkurenciniai) rinkimai, kai rungėsi ne tik kandidatai, bet ir jų rinkimų programos, kai rinkėjai turėjo galimybę pasirinkti, už ką balsuoti. Rinkėjai tuo laiku šmaikštavo, kad jie pirmą kartą per Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus turi galimybę gyvai pamatyti kandidatą, užduoti jam klausimų, kritikuoti jo rinkimų programą, pasakyti jam tiesiai į akis viską, ką apie jį galvoja. Minėta, kad LTSR konstitucijoje buvo numatyta, jog Aukščiausioji Taryba susideda iš 141 deputato. Rinkimams buvo įregistruoti net 472 kandidatai⁵⁹. Sąjūdis iškėlė ar rėmė 146 kandidatus: 92 – nepartinis, 35 – iš savarankiškos LKP narių, 11 – iš Lietuvos socialdemokratų partijos, 4 – iš Lietuvos demokratų partijos, 2 – iš Lietuvos žaliųjų partijos, 2 – iš Lietuvos krikščionių demokratų partijos. Tuometė Lietuvos komunistų partija (savarankiška LKP) iškėlė 210 kandidatų, o „naktinė“ platformininkų (Lietuvos komunistų partija ant SSKP platformos) – 78 kandidatus. Rinkimų apygardose į vieną deputato vietą pretendavo po kelis kandidatus, tik septyniose apygardose į vieną deputato vietą buvo iškelta po vieną kandidatą. Ne dėl to, kad buvo trukdoma iškelti daugiau kandidatų, o dėl to, kad iškeltų kandidatų autoritetas buvo toks didelis, kad kiti asmenys nenorėjo su jais varžytis, atsisakė būti iškelti.

⁵⁶ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) penkioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 472.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 488.

⁵⁸ J. Bulavas buvo Lietuvos TSR Mokslų Akademijos narys korespondentas. Jo kandidatūrą į Respublikinės rinkimų komisijos pirmininkus pasiūlė Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas.

⁵⁹ Respublikos rinkimų komisijos pirmininko J. Bulavo pranešimas LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 10 d. posėdyje. Iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 4.

1990 m. vasario 24 d. buvo išrinkta tik 90 deputatų iš 141. Iš jų net 72 buvo išskelti ar remiami Sąjūdžio. Rinkimuose dalyvavo 71,72 proc. visų rinkėjų. Tą dieną ne visose rinkimų apygardose pavyko iš karto išsiaiškinti nugalėtojus, tad vėliau, kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis jose vyko pakartotinis balsavimas – iki kovo 10 d. vakaro, kai prasidėjo naujai išrinktos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, buvo išrinkti 133 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš 141. Pakartotiniame balsavime dalyvavo 66,4 proc. visų rinkėjų⁶⁰. Dar 8 deputatai buvo išrinkti vėliau.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus triuškinama balsų dauguma laimėjo Sąjūdis, net 102 deputatai buvo išskelti ar remti Sąjūdžio. Išrinktų Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų sudėtis buvo tokia: 70 – nepartiniai; 63 – įvairių politinių partijų nariai, iš jų 40 – savarankiškos LKP narių, 9 – socialdemokratai, 5 – LKP/TSKP nariai („platformininkai), 3 – Lietuvos demokratų partijos nariai; 4 – Lietuvos žaliųjų partijos nariai; 2 – Lietuvos krikščionių demokratų partijos nariai. Net 126 deputatai buvo baigę aukštąjį mokslą, 42 deputatai turėjo mokslo laipsnius. Deputatais buvo išrinkti įvairaus amžiaus žmonės, vidutinis deputatų amžius buvo 46 metai. Išrinkta 12 moterų. Aukščiausiojoje Taryboje buvo net 17 teisininkų⁶¹.

Sąjūdžio išskelti ir jo remiami deputatai iš karto susijungė į Sąjūdžio klubą, kuriame buvo aptariami būsimi veiksmai artėjančioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. Sąjūdžio klubo idėja buvo nukopijuota iš lenkų „Solidarumo“, kurio atstovai ne tik išaiškino, kaip toks klubas veikia Lenkijos Seime, bet ir atsiuntė savo klubo nuostatus.

Rinkimai parodė, kad Lietuvos komunistų partija yra pakankamai stipri jėga, tad Aukščiausiosios Tarybos sesijai reikėjo gerai pasirengti, kad neįvyktų kokių nors netikėtumų, kad nepriklausomybės atkūrimas vyktų sklandžiai, neįstrigtų procedūrinėse ir kitose smulkmenose.

4. Teisinis atsirbojimas nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų ir nuo Lietuvos TSR

Išrinkus naują Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, reikėjo rasti atsakymus į klausimus, kurie šiandien atrodo gana aiškūs. Pirmiausia reikėjo atsakyti į klausimą, *iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė*. Ar ji atsiranda vėl įgyvendinus tautų apsisprendimo teisę (atsiranda nauja valstybė), ar tai modifikuota „Lietuvos TSR valstybė“, ar tai atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos (secesija, išstojimas iš jos), ar tai tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęsinys? Atsakymo į šį klausimą buvo ieškoma ir principinė Sąjūdžio nuostata buvo suformuluota dar iki rinkimų – tai tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęsinys.

⁶⁰ Mandatų komisijos pirmininko Aloyzo Sakalo pranešimas LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 19.

⁶¹ *Ibid.*, p. 20.

Dabar šią nuostatą reikėjo paversti šios naujos Aukščiausiosios Tarybos valia, ją įvilkti į tinkamą teisinį rūbą. Reikėjo parengti valstybės nepriklausomybės atkūrimo teisinę konstrukciją.

Nepriklausomybės atkūrimo teisės aktų projektus parengė išrinktų į Aukščiausiąją Tarybą Sąjūdžio deputatų komisija (toliau – Komisija), vadovaujama Vytauto Landsbergio. Į Komisiją dar įėjo Česlovas Vytautas Stankevičius, Vytenis Andriukaitis, Valdemaras Katkus, Egidijus Klumbys, Kęstutis Lapinskas, Romualdas Ozolas, Algirdas Saudargas. Komisijos sudėtyje taip pat buvo teisininkas Vytautas Sinkevičius (jis nebuvo deputatas). Kovo 11-osios akto ir kitų nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektai buvo parengti 1990 m. kovo 3–10 d. Galutinai juos suredagavo Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje sudaryta redakcinė komisija.

Nepriklausomybės atkūrimo teisinių dokumentų rengimo Komisijai buvo žinomi ir joje svarstyti keli pasiūlymai, kokia tvarka galėtų būti atkurta Lietuvos nepriklausomybė. Tai nebuvo nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektai, o tik planai veiksmų, kuriuos reikėtų atlikti atkuriant nepriklausomybę.

Vieną iš nepriklausomybės atkūrimo planų pasiūlė Algimantas Petras Gureckas, tuometinis Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininko pavaduotojas. Jo planas vadinosi „Lietuvos nepriklausomybės atstatymo schema“⁶². A. Gureckas šią schemą būsiamiems Aukščiausiosios Tarybos deputatams Č. Stankevičiui ir V. Katkui perdavė 1990 m. vasario 5 d., t. y. dar iki LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų. Joje buvo rašoma: „Mes, 1990 m. vasario 24 d. išrinkti Lietuvos valstybinės tautos (ar Lietuvos gyventojų) atstovai, susirinkę iškilmingo posėdžio Vilniuje šią 1990 m. d. skelbiame, kad“. Toliau nurodoma, kad skelbiama: „I-1. Aneksijos ir jos neteisėtumo nuostatos. Kovų ir darbo už išsilaisvinimą trumpa apžvalga, kaip tautos valios išraiška. I-2. Reikšdami tautos valią skelbiame... Lietuvos Tarybos 1918 vasario 16 d. Lietuvos valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės nutarimas niekad nebuvo panaikintas. Jis turi pilną galią ir yra aukščiausias Lietuvos konstitucinis įstatymas. I-3. Šiuo aktu pilnai atstatomas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir jos valdžios veikimas. Mes, rinkti tautos atstovai, sudarome Seimą“. Schemoje nurodoma, kad Seimo atstovai prisiekia, paskui Seimas renka Seimo Prezidiumą ir priima savo darbo statutą, padaro 1938 m. Konstitucijos pakeitimus arba priima laikinąją Konstituciją. Numatyta, kad Seimas renka Respublikos Prezidentą, tvirtina jo paskirtą Vyriausybę, pagal Konstitucijos nuostatas sudaromas Vyriausiasis Tribunolas ir kiti teismai. Visa tai atlikus „8. Pareikalaujama, kad sovietų armija pasitrauktų iš Vilniaus miesto, paliekant jai teisę pravažiuoti miestą plentu ir geležinkeliu Minskas–Karaliaučius ir priešinga kryptimi, arba pareikalauti, kad ji neižengtų į Vilniaus miesto centrinę dalį tarp geležinkelio ir plento“. Schemoje numatyta ir tai, kad „9. Skelbiamas referendumas: ar Lietuva turi pasilikti pilnai suvereninė ir

⁶² Lietuvos Respublikos Seimo archyvas. Kovo 11-osios nepriklausomybės akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmens fondas. Ap. 1, b. 4, l. 9–11.

nepriklausoma valstybė pagal Lietuvos Tarybos 1918 vasario 16 d. (Lietuvos valstybės atstatymo ir jos nepriklausomybės) nutarimą, kuris turi ir ateityje privalo turėti pilną galią kaip aukščiausiasis valstybės įstatymas? Taip/Ne“. Kad rinkėjams būtų lengviau apsispręsti, kaip balsuoti, schemoje nurodoma, jog „[s]u rinkimine kortele turi būti kiekvienam balsuotojui įteikiamas 1918 vasario 16 d. nutarimas“.

Kartu su „Lietuvos nepriklausomybės atstatymo schema“ A. Gureckas 1990 m. vasario 5 d. Č. Stankevičiui ir A. Saudargui pateikė tekstą, kuris vadinosi „Lietuvos Laikinosios Konstitucijos bruožai“⁶³. Tai nebuvo Konstitucijos projektas, tekste buvo labai trumpai aptariami tik Respublikos Prezidento ir Seimo įgaliojimai. A. Gurecko pateiktas tekstas buvo toks: „Lietuvos Laikinosios Konstitucijos bruožai. A. Seimas. B. Prezidentas. C. Ministrų Kabinetas. [Mūsų paaiškinimas: A. Gurecko tekste numatyta, kad Prezidentas ir Ministrų Kabinetas yra Lietuvos Vyriausybė]. D. Vyriausiasis Tribunolas ir žemesni teismai. 2. Seimas absoliutine visų savo narių dauguma renka Respublikos Prezidentą. 3. Respublikos Prezidentas skiria Ministrą Pirmininką ir jo pristatymu kitus ministrus. 4. Seimas gali pareikšti Ministrų Kabinetai nepasitikėjimą. Tokiu atveju Ministrų Kabinetas atsistatydina. Respublikos Prezidentas arba priima atsistatydinimą ir paskiria kitą Ministrą Pirmininką ir jo pristatytus ministrus arba atsistatydinimo nepriima, paleidžia Seimą ir skiria naujus Seimo rinkimus. Naujai išrinktas Seimas svarsto pasitikėjimo klausimą. Jei pareiškia nepasitikėjimą, Ministrų Kabinetas atsistatydina ir Respublikos Prezidentas paskiria kitą Ministrą Pirmininką ir jo pristatytus ministrus. 1. Seimo nariai renkami po vieną nuo apylinkės. Išrinktu laikomas paprastą balsų daugumą gavęs kandidatas. 5. Respublikos Prezidentas skiria Vyriausiojo Tribunolo narius, paskyrimą turi patvirtinti Seimas. Vyriausiojo Tribunolo nariai tarnauja iki 75 metų amžiaus. Tas terminas negali būti pratęstas.“ Matome, kad A. Gurecko tekste nurodyti tik atskiri ir labai trumpi būsimos Konstitucijos fragmentai.

Pirmoji diskusija dėl to, kaip atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę, vyko Sąjūdžio deputatų grupės 1990 m. kovo 1 d. posėdyje, kuriame buvo tariamasi, kokios esminės nuostatos turi būti įtvirtintos nepriklausomybės atkūrimo teisės aktuose, kokia tvarka jie turi būti priimami. Diskutuota apie tai, kaip užfiksuoti, kad atstatyta nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda ne iš Lietuvos TSR, o yra tarpukario nepriklausomo Lietuvos valstybės tęsinys, kaip panaudoti 1938 m. Konstituciją. Kalbėta ir apie tai, ar ši Aukščiausioji Taryba gali pasiskelbti Seimu, apie sienų neliečiamumą, teisės aktų priėmimo eiliškumą ir kt.

Kitokį Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo veiksmų planą 1990 m. kovo 3 d. parengė deputatai Č. Stankevičius ir V. Katkus. Šis planas buvo pavadintas eskizu. Tai nebuvo nepriklausomybės atkūrimo teisės aktų projektai, o veiksmų, kuriuos turėjo atlikti naujai išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, eskizas. Jų pateiktame plane visi veiksmai suskirstyti į tris etapus. *Pirmajame etape* numatyta 17 punktų, iš kurių svarbiausi šie: sušaukiama LTSR Aukščiausioji Taryba,

⁶³ *Ibid.*, ap. 1, b. 4, l. 5–6.

renkama Mandatų komisija, tvirtinami deputatų įgaliojimai; renkamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas; daromi pakeitimai LTSR Konstitucijos straipsniuose dėl Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimų ir Prezidiumo sudėties, karinės tarnybos; pavedama laikinai eiti pareigas tai pačiai Vyriausybei (asmeniškai); Liaudies seimo 1940 m. deklaracija dėl Lietuvos įstojimo į SSRS paskelbiama neteisėta; patvirtinama, kad Lietuvoje galioja 1949 m. Ženevos konvencija, panaikinama bet kokia atsakomybė už karinės prievolės nevykdymą; priimamas kreipimasis į TSRS vyriausybę ir Tarptautinį Raudonąjį Kryžių dėl kareivių sugrąžinimo; deklaruojama, kad 1990 m. vasario 24 d. išrinkti deputatai yra rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų vieninteliai teisėti atstovai, gavę mandatą ir prievolę artimiausiu metu atkurti Lietuvos valstybę – jie tik naudojami dabartinėmis svetimos jėgos valdžios struktūromis; priimamas nutarimas dėl derybų su TSRS objekto ir principinių nuostatų; išrenkama derybų su TSRS delegacija dėl TSRS ir Lietuvos Respublikos santykių atkūrimo 1920 m. ir 1939 m. sutarčių bei tarptautinės teisės principais, apibrėžiami delegacijos įgaliojimai; sudaroma [...komisija] ekonominės blokados sąlygomis veikimo strategijai ir taktikai parengti.

Antrajame etape iš penkių punktų pažymėtini šie: patvirtinama Aukščiausiosios Tarybos struktūra ir Reglamentas, sudaroma komisija krašto apsaugos ir muitinės tarnybai kurti, patvirtinama Vyriausybės struktūra, paskiriamas Ministras Pirmininkas ir jam pavedama formuoti kabinetą.

Iš trečiojo etapo dešimties punktų svarbiausieji yra šie: priimama deklaracija, kurioje pareiškama, kad 1940 m. Seimo rinkimai buvo neteisėti, kad 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos valstybės aktas niekada nebuvo panaikintas, jis turi visišką galią ir yra aukščiausias Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas, kad šiuo aktu visiškai atkuriamas 1940 m. kitos valstybės prievarta sustabdytų Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir jos veikimas, kad mes [deputatai] sudarome Lietuvos valstybės Seimą, kaip vienintelį tautos suverenumo vykdytoją, kad atkuriamas 1938 m. Konstitucijos veikimas, 1938 m. Konstitucijoje padaromos pataisos, priimamas kreipimasis į pasaulio valstybes, priimamas nutarimas dėl pasienio apsaugos organizavimo, priimamas aktas dėl Lietuvos diplomatinė tarnybų pripažinimo, priimamas kreipimasis į tautines mažumas, renkamas Seimo Pirmininkas ir Prezidiumas, formuojama Vyriausybė, sudaromi teismai, priimamas nutarimas dėl įstatymų galiojimo.

Komisijai buvo žinoma ir Lietuvos komunistų partijos pozicija, kurios esmė buvo tokia: siekti lietuvių tautos apsisprendimo teisės įgyvendinimo, nepriklausomą Lietuvos valstybę atkurti tam tikrais etapais, derybų su SSRS keliu ir sutarčių su SSRS pagrindu, siekiant lygiateisiško bendradarbiavimo tarp SSRS „Centro“ ir respublikų. Kitaip tariant, žingsnis po žingsnio derėtis su SSRS dėl įmanomo Lietuvos suvereniteto lygio, kurį būtina įforminti sutartimi su SSRS.

Komisijai taip pat buvo žinomos Juozo Urbšio, paskutinio tarpukario Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro, įžvalgos. Jo nuomone, naujas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas ne tik nereikalingas, bet net būtų žalingas, nes

1918 m. vasario 16 d. paskelbta Lietuvos nepriklausomybė galioja iki šiol. Reikia ne iš naujo skelbti nepriklausomybę, o pasirūpinti, kad 1918 m. paskelbta nepriklausomybė vėl būtų realiai įgyvendinama. J. Urbšys siūlė pagalvoti apie tai, kad būtų galima atgaivinti Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutartį, ją pritaikant prie naujų realijų.

Komisijos nariai, diskutuodami, kaip atkurti Lietuvos nepriklausomybę, palaipsniui suformulavo principines nuostatas, kuriomis turėjo būti vadovaujamasi rengiant nepriklausomybės atkūrimo dokumentus. Jos buvo tokios. Lietuvos Respublika *de jure* egzistuoja nepertraukiamai. Ji yra tik okupuota *de facto* ir kovoja už okupacijos ir aneksijos nutraukimą. Rinkimuose pareikšta rinkėjų valia yra aiški – tai Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimas. Todėl galima drąsiai panaudoti Lietuvai primestą svetimą struktūrą, t. y. Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, kaip tarpinę instituciją okupacijai ir aneksijai laipsniškai likviduoti. Deputatai rinkimuose gavo aiškų mandatą visiškai atkurti valstybingumą, todėl jie teisėtai tampa tautos atstovais, galinčiais išreikšti suverenią tautos valią per šią Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Tai nereiškia, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė esą atsiranda iš sovietinės Lietuvos TSR, kad vėl įgyvendinama tautų apsisprendimo teisė. Atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė yra tarpukario nepriklausomos Lietuvos Respublikos tąsa, Lietuva siekia pašalinti okupacijos ir aneksijos pasekmes. Kad Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas teisiškai prasidėtų, nepriklausomybę reikia skelbti nedelsiant, dar kartą pakartojant 1918 m. vasario 16-osios akto pamatinius principus. Nepriklausomybės atkūrimo paskelbimas nereikš, kad Lietuva iš karto įvaldys visus vidinius ir išorinius suverenumo požymius, todėl Aukščiausioji Taryba visą valstybės suverenitetą įgyvendins palaipsniui. Bus tam tikras pereinamasis laikotarpis, kurį bus galima laikyti pasibaigusiu, kai Lietuva galės vėl atkurti diplomatinius santykius su valstybėmis, kurios nepripažino sovietinės okupacijos ir aneksijos. Pereinamojo laikotarpio skirstyti į konkrečius etapus nereikia, tai padaryti neįmanoma, nes gyvenimas dinamiškas, visada gali atsirasti ir atsiras naujų aplinkybių. Derybos su SSRS dėl Lietuvos okupacijos ir aneksijos nutraukimo bus galimos tik po to, kai Lietuva paskelbs nepriklausomybę. Derybos vyks ne dėl nepriklausomybės, o dėl sovietinės okupacijos ir aneksijos nutraukimo.

1990 m. kovo 11 d. priimtų teisės aktų eiliškumą ir jų turinį diktavo atsakymas į jau minėtą klausimą – iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė. Gal suformuluokime klausimą kiek kitaip: ar 1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba galėjo iš karto priimti Aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo?

Čia slypėjo vienas didelis pavojus. Jeigu būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba atkuria nepriklausomybę, tai iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė? Su kuo, koku teritoriniu vienetu yra susijusi ką tik išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba? Jeigu su Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika, tai ar Lietuvos TSR yra valstybė? Ar tai, kad būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba

atkuria nepriklausomybę, nebus interpretuojama, kad ši, demokratiškuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Tautos atstovybė, – *Aukščiausioji Taryba, tegul ir netiesiogiai, bet vis dėlto pripažįsta, jog Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra (buvo) Lietuvos valstybingumo forma?* Viena iš formų.

Jeigu būtent *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba* atkuria nepriklausomybę, tai būtų galimas, pavyzdžiui, kad ir toks aiškinimas: iki 1940 m. buvo viena Lietuvos valstybingumo forma (vadinamoji „buržuazinė nepriklausoma valstybė“), nuo 1940 m. – kita, vadinamoji „socialistinė valstybė Sovietų Sąjungos sudėtyje“, o dabar, 1990 m., pasirenkama dar kita, nauja valstybingumo forma. Pažymėtina, kad būtent taip Lietuvos valstybingumo raida aiškinama oficialioje dabartinės Rusijos istoriografijoje. Jeigu taip, tai gal 1940 m. Lietuvoje tikrai įvyko vadinama „socialistinė revoliucija“, gal tuomet tauta pati atsisakė nepriklausomybės, pati pasirinko „socialistinį valstybingumą“, o dabar štai nutaria pasirinkti kitokią valstybingumo formą?! Jeigu taip, tai gal ir sovietinės okupacijos, ir aneksijos nebuvo?! Tai ko tada kalbėti apie Sovietų Sąjungos atsakomybę, apie jos pareigą atlyginti Lietuvai padarytą žalą, jeigu demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, kaip minėta, tegul ir netiesiogiai, bet vis dėlto pripažįsta, kad Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra (buvo) Lietuvos valstybingumo forma?

Norint neiškreipti istorinės tiesos, – o ji buvo ir yra tokia: Lietuva 1940 m. buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota, – reikėjo labai aiškiai konstatuoti, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda ne iš Lietuvos TSR, o yra tarpukario nepriklausomos Lietuvos valstybės tęsia. Kitaip tariant, *nepriklausomos valstybės atkūrimas turėjo būti grindžiamas tik tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumo principu.*

Reikėjo būtinai atsiriboti nuo Lietuvos TSR kaip „valstybės“ kategorijos ir šią laisvuose ir demokratiniuose rinkimuose išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą labai aiškiai atriboti ir nuo Lietuvos TSR kaip sovietinio teritorinio darinio, ir nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų kaip sovietinių institucijų, kad tarp šios Aukščiausiosios Tarybos, kuri priims Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, ir vadinamosios Lietuvos TSR neliktų nė menkiausios sąsajos. To nepadarius, – jeigu nepriklausoma Lietuvos valstybė būtų kildinama iš vadinamosios Lietuvos TSR, – tai kartų reikštų, kad legalizuojama ir legitimizuojama sovietinė okupacija ir aneksija. Vadinasi, Lietuva tampa pati atsakinga už savo gyventojų trėmimus, turto nacionalizavimą, Lietuvos ekologinį užterštumą, taip pat ir už Sovietų Sąjungos nuo 1940 m. birželio mėnesio padarytus nusikaltimus, jos tarptautines skolas ir kt. Tokiems ar panašiams teisiškai visiškai nepagrįstiems aiškinimams nebuvo galima duoti net mažiausio pagrindo. 1990 m. kovą nepriklausoma Lietuvos valstybė galėjo atsirasti tik kaip prieškarinio nepriklausomos Lietuvos valstybės tęsia, ji jokiais būdais ir pavidalais negalėjo atsirasti iš vadinamosios Lietuvos TSR, nebuvo galima duoti net mažiausio preteksto laikyti ją esant „postsovietinės“ kilmės.

O ar 1990 m. pradžioje prieškario nepriklausoma Lietuvos valstybė vis dar egzistavo? Juk ji jau 50 metų buvo okupuota ir aneksuota. Tarptautinėje teisėje ne be pagrindo keliamas tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu labai svarbus klausimas – per kiek gi laiko okupacija ir aneksija tampa tokios efektyvios, kad sunaikintos ar užgrobtos valstybės identitetas ir tęstinumas juridiškai ir praktiškai nebetektų galios? Kitaip sakant, per kiek laiko kalba apie okupuotos valstybės egzistavimą nebetenka prasmės? Kaip ilgai okupuota valstybė gali išlikti *de jure*, jeigu ji ilgą laiką yra fiziškai nuslopinta⁶⁴? Tai sunkus klausimas.

Valstybės tęstinumo aspektu Lietuvos atvejis buvo pakankamai aiškus, nes, nepaisant 50-ties metų okupacijos, buvo daug požymių, įrodančių prieškario Lietuvos valstybės teisinį egzistavimą net ir jos fizinio nuslopinimo metu. Kokie požymiai liudijo apie nepriklausomos Lietuvos valstybės egzistavimą *de jure* jos okupacijos metu?

Geriausiai valstybės tęstinumą parodo jos valstybės valdžios institucijų veiklos okupacijos sąlygomis tęstinumas, pirmiausia, Vyriausybės emigracijoje buvimas. Tokia Vyriausybė būna kitų valstybių pripažįstama, ji paprastai iš karto laikoma aukščiausia valdžia išlaisvintoje savo valstybės teritorijoje, ji savo valstybės vardu gali dalyvauti tarptautiniuose santykiuose ir pan. Kaip pavyzdys galėtų būti Prancūzijos, Olandijos, Norvegijos vyriausybių egzistavimas emigracijoje Antrojo pasaulinio karo metu. Ar egzistavo Lietuvos Respublikos Vyriausybė emigracijoje? Deja, tokios Vyriausybės emigracijoje sudaryti nepavyko. Ne todėl, kad nebuvo siekta tai padaryti. Tiesiog nė viena valstybė, į kurią buvo kreiptasi siekiant sužinoti jų nuomonę, nesutiko, kad jos teritorijoje veiktų okupuotos Lietuvos Respublikos Vyriausybė ar koks nors jos prototipas, ar politikų grupė, kurių siekis būtų atkurti Lietuvos nepriklausomybę⁶⁵. Niekas tuomet nenorėjo gadinti santykių ar konfliktuoti su Sovietų Sąjunga. Prisiminkime, kad kai 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos Prezidentas A. Smetona pasitraukė į Vokietiją, jam buvo išduota tik trumpalaikė viza, suteiktas tik laikinas prieglobstis. Suteikti nuolatinį prieglobstį Vokietija atsisakė. Kai rugsėjo mėnesį A. Smetona išvyko iš Vokietijos ir apsistojo Šveicarijoje (Berne), jis negavo šios šalies Vyriausybės leidimo nuolat gyventi Šveicarijoje, nors ši šalis tuo metu neturėjo diplomatinį santykių su Sovietų Sąjunga ir Lietuvos atstovybė Berne tuo metu buvo saugi. Kai A. Smetona prašė JAV vizos (į šią valstybę jis atvyko 1941 m. kovo mėnesį), jam viza buvo išduota su sąlyga, kad kol jis gyvens Jungtinėse Valstijose, jis nebus laikomas jokios Vyriausybės vadovu ar nariu⁶⁶. Jis buvo laikomas privačiu asmeniu, atvykusi atostogų ir negalinčiu grįžti atgal į Lietuvą.

Tiesa, buvo bandymų pavaizduoti, kad emigracijoje Lietuvos Vyriausybė yra, tiksliau – yra jos atstovai, turintys Vyriausybės narių įgaliojimus. Šie bandymai

⁶⁴ SAKALAS, A. *Kalba Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. kovo 11 d. iškilmingame posėdyje*. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.236816>>

⁶⁵ JONUŠAUSKAS, L. *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*. Vilnius: Gyventojų genocido ir rezistencijos centras, 2003, p. 133.

⁶⁶ SENN, 3 išnaša, p. 175.

žinomi *Kybartų aktų* pavadinimu. Tai paties Prezidento A. Smetonos ranka rašyti du dokumentai, du tekstai ant atskirų lapų. Jie surašyti ant paprastų lapų, tiesa, lapų viršuje yra Vytis, lapai be jokių antspaudų.

Pirmo akto tekstas yra toks: „Remdamasis Lietuvos Konstitucija (97 str.), atleidžiu ministrą pirmininką atsargos pulkininką Antaną Merkį ir jo sudarytą Ministrų Tarybą iš pareigų ir skiriu Stanislovą Lozoraitį ministru pirmininku“. Kybartai, 1940 m. birželio 15 d. Parašas: A. Smetona, Respublikos prezidentas⁶⁷. (Čia minimas Stanislovas Lozoraitis (vyresnysis), kuris tuo metu buvo Lietuvos pasiuntinys Romoje ir prie Šventojo Sosto).

Kitas dokumentas yra toks: „Remdamasis Lietuvos Konstitucija (71 str.), pavedu ministru pirmininkui Stanislovui Lozoraičiui mane pavaduoti“. Kybartai, 1940 m. birželio 15 d. Parašas: A. Smetona, Respublikos prezidentas⁶⁸.

Reikėtų trumpai priminti, kad, pagal 1938 m. Lietuvos Konstitucijos 71 straipsnį, Respublikos Prezidentui sergant arba esant užsienyje, jį pavaduoja Ministras Pirmininkas; pavaduodamas Ministras Pirmininkas atlieka už Respublikos Prezidentą jo galios veiksmus. Konstitucijos 97 straipsnyje buvo nustatyta, kad Ministrą Pirmininką ir ministrus skiria ir atleidžia Respublikos Prezidentas; atleidžiant Ministrą Pirmininką kartu atleidžiami ir kiti ministrai.

Tačiau gana greitai paaiškėjo, kad šie aktai surašyti ne 1940 m. birželio 15 d., o 1940 m. lapkričio 23 d., ir ne Kybartuose, o Berne (Šveicarijoje). Berne tuo metu vyko Lietuvos pasiuntinių užsienyje antrasis pasitarimas, kuriame dalyvavo ir A. Smetona. Šiame pasitarime buvo svarstoma ir tai, kad Respublikos Prezidentas turi perduoti įgaliojimus kitam asmeniui. Pasibaigus pasitarimui šie aktai ir buvo surašyti. Taigi jie buvo surašyti atgaline data.

Kokia Kybartų aktų teisinė reikšmė? Istorikai ir teisininkai teigia, kad teisine prasme tai buvo juridinė fikcija⁶⁹. Vien todėl, kad jie buvo surašyti atgaline data. Jais buvo mėginta kvestionuoti J. Paleckio paskyrimą Ministru Pirmininku, o vėliau jo tapimą Respublikos Prezidentu, tačiau tai nebuvo Kybartų aktų pagrindinė paskirtis. Kaip savo atsiminimuose rašė tų aktų surašymo liudininkas, tuometis Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos E. Turauskas, surašant šiuos aktus buvo galvojama tik apie tai, kad jeigu Vokietija pradės karą su Sovietų Sąjunga, norėdama parodyti, kad jos pozicija Baltijos kraštų atžvilgiu yra visiškai kitokia negu Sovietų Sąjungos, ir jeigu ji ims ieškoti Lietuvos nepriklausomos valstybės tęstinumo nešėjų, – tuomet Kybartų aktai būtų panaudoti. Apie jokią platesnę šių aktų reikšmę jų kūrėjai negalvojo⁷⁰. Be abejo, taip mąstę asmenys nieko nežinojo apie 1939 m. rugpjūčio 23 d. sudarytą Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus.

Vykstant karui S. Lozoraitis nepanaudojo šių aktų, nes laikas tam buvo visiškai netinkamas. Apie Kybartų aktus nebuvo informuoti ir Lietuvos pasiuntiniai užsienio

⁶⁷ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 648, ap. 2, b. 475, l. 59–60.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ JONUŠAUSKAS, 65 išnaša, p. 93–94.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 93.

valstybėse. 1944 m. sausio 9 d. JAV žuvo A. Smetona⁷¹. 1944 m. liepos mėnesį buvo pabandyta neoficialiai supažindinti su Kybartų aktais JAV valstybės departamentą. Pirmą kartą šie aktai į viešumą iškilo 1945 m. rugsėjo 19–20 d. S. Lozoraičio rašytuose laiškuose JAV prezidentui H. Trumanui, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vyriausybių vadovams. S. Lozoraitis prisistatė Lietuvos Ministrų Pirmininku, prašė Lietuvą priimti į Jungtines Tautas, kėlė Lietuvos suvereniteto atgavimo klausimą. Taigi buvo bandyta parodyti tarptautinei bendrijai – tiksliau, Vakarų sąjungininkėms, kad ir po A. Smetonos mirties Lietuvos valstybės valdžios tęstinumas yra išlikęs. Deja, į šiuos S. Lozoraičio laiškus net nebuvo atsakyta ir tarptautiniu mastu Kybartų aktais daugiau nebuvo pasiremta⁷². Taigi panaudoti Kybartų aktus tam, kad būtų įrodyta, jog emigracijoje egzistuoja Lietuvos Vyriausybė, nepavyko.

Tai, kad Vyriausybė užsienyje nebuvo sudaryta, nereiškia, jog okupacijos metu nebuvo jokių institucijų, atstovaujančių Lietuvos valstybės valdžiai.

Pirmiausia, tai *Lietuvos diplomatinės atstovybės užsienyje*. Iš 1939 m. pradžioje penkiolikos veikusių pasiuntinybių 1940 m. rudenį liko tik penkios oficialiai pripažintos Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone, Londone, Vatikane, Berne ir Buenos Airėse bei Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos Ženevoje⁷³. Laikui bėgant dėl lėšų ir personalo trūkumo jų sumažėjo, bet iki pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarpukario Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės veikė JAV (Vašingtone) ir prie Šventojo Sosto, taip pat Didžiojoje Britanijoje (Londone)⁷⁴. Akivaizdu, kad jeigu okupavus nepriklausomą Lietuvos valstybę, ji nustotų egzistavusi teisiškai, negalėtų veikti ir Lietuvos diplomatinės atstovybės. Tarptautinėje praktikoje unikalus dalykas yra ir tai, kad Lietuvos diplomatinės atstovybės veikė nesant Lietuvos Respublikos Vyriausybės⁷⁵. Jos veikė dėl to, kad valstybės, kuriose jos buvo įsikūrusios, nepripažino Lietuvos okupacijos ir aneksijos. Ypač reikšminga buvo JAV sovietinės okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politika, kuri buvo oficialiai išreikšta 1940 m. liepos 23 d., kai laikinai JAV valstybės sekretoriaus pareigas einantis Sumneris Wellesas paskelbė oficialų pareiškimą dėl padėties okupuotose Baltijos valstybėse⁷⁶. Šiuo pareiškimu JAV padėjo pamatą Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politikai. Ne tik JAV, bet ir dar maždaug 50 kitų valstybių (tikslų valstybių skaičių sunku pasakyti, jis gali būti ir kitoks) niekada *de jure* nepripažino Baltijos valstybių aneksavimo ir inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Nepripažino Belgija, Kanada, Danija, Prancūzija, Vokietija, Didžioji Britanija, Graikija, Italija ir kt. Arčiausiai pripažinimo buvo Švedija, bet ir ji to oficialiai nėra pareiškusi. Ne visai aiški buvo Islandijos pozicija, tačiau ji įėjo į Lietuvos istoriją kaip pirmoji valstybė, kuri po

⁷¹ Plačiau apie A. Smetonos mirties aplinkybes žr. EIDINTAS, A. *Antanas Smetona ir Justas Paleckis istorijos dramoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centas, 2022, p. 467–472.

⁷² JONUŠAUSKAS, 65 išnaša, p. 120–123.

⁷³ *Ibid.*, p. 78–79.

⁷⁴ VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 223.

⁷⁵ ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 185.

⁷⁶ *Lietuvos Respublikos užsienio politika. Dokumentai: 1939–1940*, II t. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 315–316.

1990 m. kovo 11 d. oficialiai pripažino nepriklausomą Lietuvos valstybę, – ji tai padarė 1991 m. vasario 11 d. Pažymėtina, kad Lietuvos diplomatiniai atstovai užsienio valstybėse buvo laikomi paskutinės teisėtos tarpukario Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovais, o ne Vyriausybe emigracijoje.

Sovietų Sąjunga gerai suprato, kokią reikšmę Lietuvos nepriklausomos valstybės tęstinumui turi Lietuvos diplomatinių atstovybių funkcionavimas užsienio valstybėse, kai Lietuva okupuota. Nuo pat 1940 m. birželio, kai į Lietuvą įžengė Raudonosios Armijos daliniai, kai dar tik buvo ruošiamasi vadinamiesiems Liaudies seimo rinkimams, buvo siekiama sužlugdyti Lietuvos diplomatinių atstovybių veiklą. Antai, 1940 m. liepos 6 d. užsienio reikalų ministras Vincas Krėvė-Mickevičius išsiuntinėjo telegramas atstovybėms Romoje, Vatikane, Berne, taip pat Prancūzijoje, Švedijoje, kviesdamas pasiuntinius atvykti į Lietuvą, į Kauną, „dėl tarnybinių reikalų“ (padaryti pranešimus). Tačiau visi pasiuntiniai lyg susitarę atsisakė atvykti, motyvuodami, kad serga ir pan. Kai kurie net pridėjo gydytojų pažymą. Paskaičius diplomatų atsakymus galima buvo pagalvoti, kad visi jie yra vos ne beviltiški ligoniai, kurie negali pakelti bent kiek ilgesnės kelionės nei traukiniu, nei lėktuvu. Suprantama, tikroji neatvykimo priežastis buvo visiškai kita – jie jautė, kokia ateitis laukia Lietuvos, numanė, kad atvykę į Lietuvą gali iš jos neišvažiuoti. Arba išvykti tik į Rytus, į Sibirą. Bet svarbiausias jų rūpestis buvo tai, kad nesant pasiuntinio nebūtų uždarytos Lietuvos atstovybės⁷⁷.

Po to, kai Lietuva 1940 m. rugpjūčio 3 d. buvo aneksuota ir inkorporuota į Sovietų Sąjungą, tuometis Lietuvos TSR užsienio reikalų ministerijos sekretorius Pijus Glovackis, vykdydamas Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministro V. Molotovo nurodymus, per Sovietų Sąjungos pasiuntinybę Kaune išsiuntė telegramas Lietuvos diplomatinėms atstovybėms ir pranešė, kad jų veikla nutraukiama nuo 1940 m. rugpjūčio 8 d. Telegramose buvo reikalaujama visą Lietuvos atstovybių turtą perduoti Sovietų Sąjungos atstovybėms, o visam personalui buvo nurodyta grįžti į Lietuvą. Nė vienas Lietuvos diplomatas nepakluso reikalavimui grįžti⁷⁸. (Iš viso tuo metu užsienyje buvo apie 140 diplomatų ir jų šeimų narių).

Lietuvos užsienio reikalų ministerija nutraukė savo veiklą 1940 m. rugpjūčio 9 d. Ar diplomatinės atstovybės užsienio valstybėse toliau veiks, priklausė nuo tų valstybių požiūrio. Iš penkiolikos diplomatinių atstovybių, veikusių 1939 m. pradžioje, liko veikti tik penkios⁷⁹. Kitoms buvo pranešta, kad jos negalės funkcionuoti ir turi būti uždarytos. 1940 m. pabaigoje užsienio diplomatinėse atstovybėse dirbo apie 40 asmenų.

1990 m. kovo 11 d. išvakarėse Lietuvos diplomatinę tarnybą užsienyje sudarė vos keli asmenys: diplomatijos šefas S. A. Bačkis; atstovas Vašingtone (JAV) ir prie Šventojo Sosto (Vatikanas) S. Lozoraitis (jaunesnysis); atstovas Londone (Jungtinė Karalystė) V. Balickas; generalinis konsulas Niujorke (JAV) A. Simutis; generaliniai

⁷⁷ JONUŠAUSKAS, 64 išnaša, p. 61.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 67.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 78.

garbės konsulai: Čikagoje (JAV) – V. Kleiza; Los Andžele (JAV) – V. Čekanauskas; Toronte (Kanada) – H. Lopas; Karakase (Venesuela) – V. A. Dambrava⁸⁰. Lietuvos diplomatinės atstovybės buvo išlaikomos iš tarpukario Lietuvos Respublikos aukso ir valiutos atsargų, laikomų JAV. Tai sudarė apie 3–4 mln. JAV dolerių. JAV Prezidento nurodymu šios atsargos 1940 m. liepos mėnesį buvo įšaldytos, kad neatitektų Sovietų Sąjungai. Lietuvai priklausančios valiutos ir aukso atsargos buvo išnaudotos iki 1980 m. pabaigos. Nuo 1981 m. pradžios iki 1991 m. vidurio Lietuvos diplomatinė atstovybių veikla buvo finansuojama iš beprocentės paskolos, kurią 1980 m. Lietuvai suteikė Latvijos Respublikos diplomatinė atstovybė JAV⁸¹.

Taigi okupuotos Lietuvos valstybės valdžios ir jos institucijų tęstinumą sovietinės okupacijos sąlygomis liudijo Lietuvos diplomatinė atstovybių veikla užsienyje.

Kita institucija, kuri išreiškė Lietuvos valstybės valdžios tęstinumą, veikė pačioje Lietuvoje. Tai *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba* (toliau – ir LLKS Taryba). Ji susikūrė 1949 m. vasario mėnesį ir apėmė bei atstovavo visoms tuo metu Lietuvoje veikusioms karinėms ir visuomeninėms formuotėms, besipriešinančioms Sovietų Sąjungos okupacijai. LLKS Taryba 1949 m. vasario 16 d. priėmė Deklaraciją⁸². Tai unikalus dokumentas. Deklaracija pirmiausia ypatinga savo turiniu: tai buvo ne tik į to meto situaciją, bet ir į ateitį orientuotas programinis nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktas, kuriame buvo nurodyti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės būsimi konstituciniai pagrindai. Valstybės valdžios tęstinumo požiūriu labai svarbi Deklaracijos nuostata, kad *Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas*, vadovaujās politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai (1 straipsnis). Visuotinai priimta, kad Tautos aukščiausia politinė institucija yra ne kas kita, o Tautos atstovybė. Deklaracijos priėmimo metu Lietuvoje nebuvo kitos institucijos, kuri taip plačiai atstovautų okupacijai besipriešinančiam Tautos judėjimui ir kuri galėtų išreikšti ir vykdyti tikrąją Tautos valią. Taigi Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba buvo tikroji Tautos atstovybė, kuri išreiškė ir vykdė tautos valią. Pabrėžtina, kad tai buvo vienintelė teisėta Tautos atstovybė tuometėje okupuotoje Lietuvoje; jokia kita Tautos atstovybė okupuotoje Lietuvoje tuo metu neegzistavo. Lietuvos Respublikos Seimas 1999 m. sausio 12 d. priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos“⁸³. Šiuo įstatymu Deklaracija paskelbta Lietuvos valstybės teisės aktu. Deklaracijos nuostata, kad Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba yra aukščiausias Tautos politinis organas, dar labiau išryškinta, – įstatyme rašoma, jog „Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, priimdama Deklaraciją, buvo vienintelė teisėta valdžia Lietuvos teritorijoje“ (2 straipsnio 2 dalis). Konstitucinis Teismas 2020 m. liepos 30 d. nutarime⁸⁴ yra konstatavęs, kad Lietuvos Laisvės

⁸⁰ *Ibid.*, p. 309.

⁸¹ *Ibid.*, p. 262–266.

⁸² Lietuvos valstybės centrinis archyvas, f. 3377, ap. 55, b. 218, l. 191.

⁸³ *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 11-241.

⁸⁴ TAR, 2021-07-01.

Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija yra vienas iš Lietuvos valstybės pamatinių konstitucinių aktų.

Galima paklausti – jeigu užsienio valstybėse 1940–1990 m. veikusios Lietuvos diplomatinės atstovybės atstovavo egzistavusiai *de jure* tarpukario nepriklausomai Lietuvos valstybei, kas tokiu atveju buvo vadinama Lietuvos TSR ir tuo metu veikusi Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba? Ar Lietuvos TSR galima laikyti valstybe? Ar Lietuvos TSR Aukščiausiasios Tarybas, kurios buvo renkamos nuo 1947 m., galima laikyti Lietuvos parlamentais? Jeigu tai buvo parlamentai, tai kokios valstybės? Ar Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos?

Visuotinai pripažinti valstybės požymiai yra įtvirtinti 1933 m. gruodžio 26 d. Montevideo konvencijoje „Dėl valstybių teisių ir pareigų“⁸⁵, kurios 1 straipsnyje nustatyta, kad valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, turi turėti tokius požymius: 1) nuolatinius gyventojus; 2) apibrėžtą teritoriją; 3) vyriausybę; 4) galėti užmegzti santykius su kitomis valstybėmis. Prisiminkime austrų profesoriaus Georgo Jellineko mokymą apie tris elementus (vok. *die drei Elementen Lehre*), kurie turi egzistuoti, kad galėtume kalbėti apie valstybės buvimą. Tai pirmieji trys išvardyti požymiai: tauta (angl. *state population*), teritorija (angl. *defined teritory*) ir valdžia (angl. *state government*). Tačiau norint konstatuoti valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto egzistavimą, yra būtinas dar vienas požymis – *valstybės gebėjimas savarankiškai palaikyti santykius su kitomis valstybėmis*. Toks gebėjimas reiškia ne ką kita, o valstybės faktinę nepriklausomybę nuo kitos valstybės valdžios. Taigi *neatskiriamas valstybės požymis yra jos suverenitetas*⁸⁶. Akivaizdu, kad po 1940 m. okupacijos Lietuva neteko suvereniteto. Tauta neturėjo jokių sąlygų laisvai ir savarankiškai spręsti valstybės ir visuomenės organizavimo klausimų: pasirinkti valstybės santvarką, nustatyti ūkinio ir visuomenės gyvenimo pagrindus, pasirinkti užsienio politikos kryptis. Tauta taip pat neteko galimybės laisvai ir savarankiškai rinkti Seimą – Tautos atstovybę. Okupacinės valdžios sudaryta administracija likvidavo Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios institucijas; visi politinio pobūdžio sprendimai, taip pat bent kiek svarbesni ūkiniai sprendimai buvo priimami ne Lietuvoje ir ne jos institucijų, bet Maskvoje. Šiuos sprendimus priimdavo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovaujantieji organai, o jeigu kai kuriuos neesminius sprendimus leisdavo priimti Lietuvoje, – juos priimdavo Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis teritorinis padalinys, vadovybė.

Visuotinai pripažįstama ir tai, kad valstybės teisinio subjektiškumo šaltinis yra Tautos suvereni valia. Išreikšti šią valią sovietinės okupacijos sąlygomis Tauta neturėjo jokių galimybių. Tad iš kur galėjo atsirasti Lietuvos TSR kaip valstybė? Vadinamąją Lietuvos TSR sukūrė ne Tauta ir ne jos atstovai. Lietuvos TSR atsirado iš okupacinės valdžios sudaryto ir Tautos valios neatspindinčio vadinamojo Liaudies

⁸⁵ VADAPALAS, 74 išnaša, p. 68.

⁸⁶ Plačiau žr., pavyzdžiui, MESONIS, G. Valstybės požymiai konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 30 (22), p. 34–41.

seimo 1940 m. liepos 21 d. sprendimo, kuris teisine prasme visada buvo ir yra niekinis. Taigi *laikyti vadinamąją Lietuvos TSR valstybę nėra jokio teisinio pagrindo.*

Tai kas tuomet buvo Lietuvos TSR? Galima teigti, kad terminas „*Lietuvos TSR*“ atspindi okupuotos Lietuvos valstybės teritorijos valdymo būdą, kurio esmę galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjungos valdžios organai sukūrė jiems pavaldžias ir jų kontroliuojamas vietines administracines įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti šių įstaigų neva tautos atstovaujамąjį pobūdį (pavyzdžiui, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, Lietuvos TSR Ministrų Taryba), ir per šias įstaigas, pasiremdami represinėmis struktūromis, valdė okupuotą Lietuvos valstybės teritoriją. Tegul neklaidina pavadinime „Lietuvos TSR“ esantis žodis „respublika“. Respublika yra valstybės valdymo forma, bet Lietuvos TSR nebuvo valstybė, tad ir valdymo formos (respublika) nurodymas tebuvo fikcija – Lietuvos TSR nebuvo nei valstybė, nei respublika.

Visos vadinamosios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos 1940 m. iki tol, kol 1990 m. vasario 24 d. laisvuose ir demokratinuose rinkimuose buvo išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, taip pat nebuvo parlamentai, nebuvo tautos atstovybės. Tai buvo ne kas kita, o tik okupacinės valdžios sudarytos vietinės administracinės įstaigos, turėjusios klusniai legalizuoti ir įgyvendinti sovietinės okupacinės valdžios sprendimus, padėti jai valdyti okupuotos ir aneksuotos Lietuvos valstybės teritoriją.

Tokio pat pobūdžio buvo ir 1985 m. išrinkta Lietuvos TSR aukščiausioji Taryba, veikusi iki 1990 m. kovo 10 d. Tai, kad Sąjūdžio spaudžiama ši Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1988–1990 m. vasario mėn. priėmė kai kuriuos teisės aktus (dėl valstybinės kalbos, vėliavos, Molotovo–Ribentropo pakto ir kt.), ir tai, kad devintojo dešimtmečio pabaigoje per šią svetimos valstybės primestą instituciją buvo galima siekti priimti kai kuriuos Lietuvai naudingus sprendimus, visiškai nereiškia, kad dėl to minėta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba esą buvo tautos atstovybė. Ji nelaikytina tautos atstovybe vien dėl to, kad ji atsirado ne laisvų ir demokratių rinkimų būdu, ne tautos valia, jos deputatai neturėjo tautos mandato būti jos atstovais, o ji pati neturėjo tautos mandato būti tautos atstovybe. Tai buvo komunistų partijos paskirta LTSR Aukščiausioji Taryba.

Kartais vis dar tenka išgirsti vartojant maždaug tokius pasakymus: „Lietuva – pirmoji iš buvusių TSRS sąjunginių respublikų“, „Lietuva kaip postsovietinė valstybė“, „Lietuva, išėjusi iš TSRS“ ir pan. Nors šios ir panašios formuluotės vartojamos įvairiame kontekste, jų potekstėje glūdi esminė klaidinga prielaida: vadinamoji Lietuvos TSR netiesiogiai (ar tiesiogiai) laikoma valstybe; na, gal ir ne visai tikra valstybe, gal socialistine, gal su ribotu suverenitetu, bet vis dėlto valstybe?! Toks požiūris yra visiškai klaidingas. Minėjome argumentus, pagrindžiančius, kad Lietuvos TSR nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Pridursime, kad Seimo 1999 m. sausio 12 d. priimtame Memorandume Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams konstatuota, kad „Lietuva savo suvereniteto tęstinumo ir tarptautinės teisės požiūriu niekada nebuvo Sovietų

Sąjungą sudarančia respublika, o tik 1940–1990 m. buvo dviejų agresorių pakaitomis okupuota valstybė. Ir 1920 m. vasarą (iki 1940 m. vasaros), ir 1991 m. rudenį Lietuva buvo Sovietų Sąjungos pripažinta nepriklausoma valstybė, pagal jokią statusą neįeinanti į SSRS valdas. Todėl bet koks „**buvusios sovietų respublikos**“ arba „**posovietinės**“ valstybės terminas **Lietuvai**, tvirtai apsisprendusiai jungtis į Šiaurės Atlanto Aljansą, **negali būti taikomas**.⁸⁷

Pagal tarptautinės teisės principą *ex injuria non oritur* jokia valstybė negali įgyti suverenių teisių į jos okupuotą ir neteisėtai valdomą teritoriją. Lietuva, kaip ir Latvija bei Estija, „negali būti laikomos išstojusiomis iš SSRS, nes būdamos SSRS neteisėtai okupuotos ir aneksuotos, teisiškai SSRS nepriklausė“⁸⁸. Tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis⁸⁹, todėl negali būti laikoma buvusia sovietine respublika⁹⁰. Ne Lietuva „išėjo“ iš Sovietų Sąjungos – tai Sovietų Sąjunga (tiksliau – jos teisių bei pareigų tęsėja Rusija) buvo priversta išeiti iš Lietuvos, kurioje neteisėtai buvo daugiau kaip 50 metų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2013 m. vasario 22 d. nutarime yra konstatavęs, kad „1940 m. birželio 15 d. prieš Lietuvos Respubliką pradėta SSRS agresija (*inter alia* Lietuvos Respublikos teritorijos okupacija ir aneksija) nepanaikino Lietuvos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, ir jos suverenių galių; dėl Lietuvos Respublikos teritorijos okupacijos ir valstybės institucijų sunaikinimo buvo sustabdytas Lietuvos valstybės suverenių galių, *inter alia* jos tarptautinių teisių ir įsipareigojimų, vykdymas; 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įvykdyta Lietuvos Respublikos teritorijos aneksija, kaip agresijos tęsinys, buvo niekinis aktas, todėl Lietuvos Respublikos teritorija tarptautinės teisės požiūriu buvo okupuota kitos valstybės ir niekada nebuvo teisėta SSRS dalis.“⁹¹

Galime prisiminti vieną iš epizodų, kai Lietuvoje 1990 m. sausio 11–14 d. lankėsi tuometis TSKP generalinis sekretorius M. Gorbačiovas. Sovietų Sąjunga, kaip minėta, buvo partinė valstybė, kurioje viską sprendavo komunistų partijos CK, tiksliau – jo Politinis biuras, tad TSKP CK generalinis sekretorius buvo realus Sovietų Sąjungos vadovas. Jis atvyko į Lietuvą, kaip pats sakė, siekdamas „užkirsti kelią pavojingų išcentrinųjų jėgų plėtrai Sovietų Sąjungoje“; įprastai kalbant tai reiškė, kad jo vizito tikslas buvo sustabdyti Sąjūdį, sustabdyti nacionalinio išsivadavimo judėjimą. M. Gorbačiovas mėgo vaidinti demokratą, flirtuodavo su minia, demonstruodavo, kad moka bendrauti su „paprastais“ žmonėmis, kad jam rūpi jų nuomonė. O tiems, kurie išdrįsdavo paklausti ko nors nemalonaus, pats

⁸⁷ Lietuvos Respublikos Seimo 1999 m. sausio 12 d. Memorandumas Šiaurės Atlanto Aljanso valstybių parlamentams. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 7-144.

⁸⁸ VADAPALAS, 74 išnaša, p. 218.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės 1991 m. vasario 22 d. pareiškimas „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, t. 2, p. 538.

⁹⁰ ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 158.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

užduodavo kokią nors suktą ar netikėtą klausimą ir taip neretai suglumindavo pašnekovą, išmušdavo jį iš vėžių. Paprastai tokie triukai suveikdavo – oponentas lyg ir susigėsdavo dėl savo „nebrandžių“ minčių, lyg ir sutikdavo su M. Gorbačiovo argumentais. Vilniuje M. Gorbačiovas elgėsi taip pat. Jo kortežas sustojo gatvėje pakeliui iš oro uosto, jis išlipo iš automobilio ir kalbėjosi su žmonėmis. Žmonėms tai darė įspūdį. Sovietinė propagandos mašina veikė kaip įprastai – antai, spaudoje sušmėžavo nuotrauka, kurioje M. Gorbačiovas eina Vilniaus gatve ir veda už rankos mažą mergaitę. Vilniuje Spaudos rūmuose M. Gorbačiovas susitiko su inteligentijos atstovais ir bene pirmą kartą viešai užsiminė ir apie kažkokius „mechanizmus“, apie „rimtus“ procesus, kaip būtų galima reformuoti Sovietų Sąjungą, kaip ją paversti federacija. Be to, jis pasakė, kad rengiamas įstatymas, leisiantis sąjunginėms respublikoms išstoti iš Sovietų Sąjungos. Užsienio korespondentams (o jų buvo atvykę apie 150, iš įvairių pasaulio valstybių) tai buvo pagrindinė naujiena, tačiau susitikimuose dalyvavę žmonės reagavo ramiai, nes tai buvo labai nekonkretu. Be to, lietuvių tautai tai buvo jau praeitas etapas, ji siekė daug daugiau negu tai, ką siūlė M. Gorbačiovas. Kitą dieną spaudoje į kalbas apie kažkokius neišaiškios Sovietų Sąjungos reformavimo „mechanizmus“ buvo replikuojama taip: „Mums, lietuviams, belieka tik atsidusti – 1940 metais kažkodėl nereikėjo labai gudrių mechanizmų, užteko ir vagonų“. Stengdamasis įtikinti vietinę publiką M. Gorbačiovas vartojo įvairius patoso kupinus posakius, pavyzdžiui, pareiškė, kad jis esąs „*didesnis lietuvis negu mes patys*“. Tačiau tuometėje Kuro aparatūros gamykloje, į kurią jis nuvyko pasikalbėti su „paprastais“ darbininkais, jo laukė netikėtumas, atskleidęs tikrąjį M. Gorbačiovo veidą. Eidamas per milžinišką cechą, lydimas gausios svitos ir daugybės žurnalistų, jis pamatė nuošaliau stovintį pagyvenusį darbininką, kuris rankose laikė savadarbį plakatą. Ant jo rusų kalba buvo parašyta: „Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė“. M. Gorbačiovas ryžtingai priėjo prie darbininko ir paklausė: „Nagi, kas čia parašyta? Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė. Kokia nepriklausomybė?“ Atsakymas: „Aš gimiau laisvoje Lietuvoje ir turiu mirti nepriklausomoje Lietuvoje“. M. Gorbačiovas: „Kas Jums pavedė parašyti šitą plakatą?“ Atsakymas: „Aš pats asmeniškai...“. M. Gorbačiovas: „Jūs parašėte „visiška“. Vadinasi, iš Sąjungos susiruošėte išeiti?“ Atsakymas: „Taip. Anksčiau ar vėliau...“ M. Gorbačiovas: „Jūs viską apgalvojote ir viską žinote?“ Atsakymas: „Na, žinoma...“. Generalinis sekretorius įsiauadrino, iškėlęs smilių agresyviai grūmojo pagyvenusiam žmogui, pradėjo mosikuoti rankomis ir beveik šaukė: „Ką, manote, mane sutrikdysite? Nesutrikdysite manęs!“ Net M. Gorbačiovo žmona puolė jį raminti: „Miša, ramiau, ramiau...“ Baigėsi tuo, kad M. Gorbačiovas numojo ranka ir nuskubėjo toliau, į kitą cechą. Pasirodė, kad jis nebuvo pratęs prie pokalbių, kurie netilpo į jo mąstymą, kad Lietuva gali būti nepriklausoma. Nueidamas dar mestelėjo: „Sunku jums bus...“. Bet čia pat gavo repliką atgal: „Kur? Į Jakutiją išvešite?“⁹²

⁹² M. Gorbačiovo nepabūgo Zenys Lisauskas. *Savanoris*, 2009 m. spalio 29 d., Nr. 10 (406), p. 8.

Štai toks įvyko pokalbis. Paprastas žmogus ne tik kad nesutriko prieš Sovietų Sąjungos vadovą, bet ir sugebėjo jam aiškiai pasakyti, ko iš tikrųjų trokšta Lietuvos žmonės.

Apie Lietuvos valstybės tęstinumą jos fizinio nuslopinimo atveju liudijo ir tai, kad užsienio valstybėse buvo pripažįstami prieškarinio Lietuvos Respublikos pasai, taip pat diplomatinių atstovybių užsienyje išduodami pasai, kad užsienio valstybėse buvo išsaugota Lietuvos nuosavybė (ambasadų pastatai Romoje, Paryžiuje), taip pat ir Lietuvai priklausiusios piniginių lėšos bei aukso atsargos, iki okupacijos laikytos tų valstybių bankuose.

*Taigi Lietuvos valstybė okupacijos laikotarpiu išlaikė (formaliai) vadinamąją teisinį titulą⁹³. Okupuotų Baltijos valstybių teisinį statusą labai tiksliai ir vaizdingai 1954 m. apibūdino Prancūzijos Valstybės Tarybos vicepirmininkas Ernest'as Pezet'as: „Baltijos valstybės teisiškai egzistavo visada ir išlaikė savo teisinį subjektiškumą būdamos savotiškos „gyvi mirusieji“ (*morts vivats*) tiek tarptautinės teisės, tiek moralės požiūriu“⁹⁴.*

Būtent tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumas tapo nepriklausomybės atkūrimo pagrindas 1990 m. kovo 11-ąją.

Norint nepriklausomybės atkūrimą pagrįsti jos tęstinumo principu, pirmiausia reikėjo 1990 m. vasario 24 d. išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą atriboti nuo prieš tai buvusių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, taip pat atsiriboti nuo vadinamosios Lietuvos TSR. Be abejo, 1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba savo esme buvo visiškai kitokia negu ankstesnės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos. Tai buvo tikra Tautos atstovybė, išrinkta demokratiškuose ir laisvuose rinkimuose. Ji buvo atribota nuo Lietuvos TSR, priėmus **deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“**. Ši deklaracija buvo priimta kovo 11 d., ji turi Nr. 1-10. Tai pirmas teisės dokumentas, tiesiogiai susijęs su Kovo 11-osios aktu.

Deklaracijoje įtvirtintos šios esminės nuostatos: 1) iki 1940 m. egzistavo nepriklausoma Lietuvos valstybė, ji suverenią Tautos galią reiškė per Lietuvos valstybės institucijas; 2) 1940 m. Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, sugriovė buvusias valstybės struktūras ir primetė svetimas; 3) nuo 1988 m. atsirado naujos galimybės reikštis Tautos valiai, taip pat ir per šias primestas (esamas) institucijas; 4) tai, kad yra panaudojamos Lietuvai primestos svetimos struktūros, negali būti interpretuojama, kad pripažįstamas jas primetusios valstybės (Sovietų Sąjungos) suverenitetas lietuvių Tautai ir Lietuvos teritorijai, kad pripažįstama aneksija; 5) 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose Tauta suteikė Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams Tautos atstovų mandatą ir prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir reikšti Tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą; 6) ši Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 valandos bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.

⁹³ KŪRIS, P. Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas ir tarptautinė teisė. *Teisės problemos*, 1998, Nr. 1, p. 12.

⁹⁴ Cituota pagal *ibid.*

Taigi, atrodytų, nedidelė smulkmena – iškrito vos trys raidės (TSR). Tačiau tai ne vien pavadinimo reikalas. Taip atsirado *Lietuvos Aukščiausioji Taryba*. Konstatuoti, jog turime visiškai kitokio pobūdžio instituciją, buvo būtina dėl to, kad institucija, kuri priims sprendimą dėl nepriklausomybės, jokiais būdais nebūtų susieta su vadinamąja Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika, kuri, kaip minėta, niekada nebuvo Lietuvos valstybingumo forma.

Jeigu grįžtume truputėlį atgal ir prisimintume, kad V. Landsbergis buvo išrinktas *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku*, tai po šios deklaracijos priėmimo (konstatavus, kad yra „Lietuvos Aukščiausioji Taryba“) jis tapo *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku*. Būtent tokiu titulu jis pasirašė šią deklaraciją.

Kokios valstybės nepriklausomybę galėjo atkurti Lietuvos Aukščiausioji Taryba? Deklaracija, apie kurią ką tik kalbėjome, buvo atsiribota nuo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos. Minėta ir tai, kad nors Lietuvos valstybė nuo 1940 m. buvo fiziškai nuslopinta, ji egzistavo *de jure*, išlaikė savo teisinį statusą. Vadinas, buvo aišku, kad gali būti atkurta būtent tarpukario Lietuvos valstybės, t. y. *Lietuvos Respublikos, nepriklausomybė*.

Minėta ir tai, kad Lietuvos TSR nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Siekiant išvengti bet kokių spekuliacijų dėl to, kokios valstybės nepriklausomybė bus atkuriamą, siekiant išvengti bet kokių mėginimų tai susieti su Lietuvos TSR, buvo priimtas *įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“*. Šis teisės aktas taip pat buvo priimtas kovo 11 d., jis pažymėtas Nr. 1-11. Įstatyme nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“, kad *Lietuvos Aukščiausioji Taryba* yra vadinama *Lietuvos Respublikos Aukščiausiaja Taryba*, o Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybė vadinama Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybe. Įstatyme taip pat nurodyta, kad visus tolesnius šios Aukščiausiosios Tarybos aktus reikia vadinti Lietuvos Respublikos *pirmojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos* aktais.

Šie du teisės aktai – deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ ir įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ – teisės literatūroje dažnai vadinami Nepriklausomybės atkūrimo parengiamaisiais teisės dokumentais⁹⁵.

Atkreipkime dėmesį į įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, tiksliau – į jo pavadinimą. Ar jis nekelia jokių klausimų? Ar tai tipiškas tokio pobūdžio teisės akto pavadinimas?

Dar kartą pažvelkime į įstatymo pavadinimą. Jis prasideda žodžiu „įstatymas“. Tačiau Lietuvos teisės tradicijoje, taip pat kaip ir kitų valstybių teisės tradicijoje, įstatymas yra tam tikros *valstybės teisės aktas*. Be abejo, įstatymus leidžia tam tikros valstybės institucijos, paprastai parlamentai, bet įstatymas visada yra tam tikros valstybės įstatymas. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas.

⁹⁵ ŽALIMAS, 6 išnaša, p. 202–204.

Nagrinėjama atveju turime kitokią teisinę išraišką: žodžių „Lietuvos Respublikos“ nėra, o pavadinimas prasideda žodžiu „įstatymas“. Kodėl?

Minėta, kad šiuo įstatymu buvo nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“. Vadinasi, tik po to, kai šis įstatymas įsigalios, visi įstatymai, kuriuos priims Lietuvos Aukščiausioji Taryba, bus vadinami Lietuvos Respublikos įstatymais. Kol šis įstatymas neįsigaliojo, žodžiai „Lietuvos Respublikos įstatymas“ negali būti vartojami. Remiantis šia logika, Aukščiausiajai Tarybai buvo pateiktas *ne įstatymo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas, o Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos *nutarimo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas.

Atidesnis skaitytojas tikriausiai iš karto pastebėjo, kad šiame projekte buvo padaryta klaida, nes pavadinime buvo įrašyta „Lietuvos TSR“. Ką tik kalbėjome apie prieš tai priimtą deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kuria, kaip minėta, raidės „TSR“ buvo išbrauktos, buvo nutarta, kad ši Aukščiausioji Taryba nuo 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiaja Taryba. Vadinasi, projekte taip pat turėjo būti nurodyta, kad tai yra ne Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos *nutarimo* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ projektas, o Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *nutarimo* projektas.

Projekto svarstymo metu šis netikslumas iš karto buvo pastebėtas, jis buvo ištaisytas – vietoje „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos *nutarimas*“ įrašyta „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *nutarimas*“. Vienas iš deputatų pasiūlė pakeisti ir šio teisės akto formą: vietoje *nutarimo* priimti *įstatymą*⁹⁶. Motyvas buvo toks: šiame teisės akte kalbama ir apie Konstituciją, vadinasi, tai turėtų būti ne *nutarimas*, o *įstatymas*. Reaguojant į minėtą deputato pasiūlymą, projekto pavadinimas jo svarstymo posėdyje metu buvo pakeistas taip: vietoje žodžių „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *nutarimas*“ „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ buvo įrašyta Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *įstatymas* „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Būtent už tokį įstatymo projektą buvo balsuojama, toks įstatymas buvo priimtas.

Taigi vietoje žodžio „*nutarimas*“ įrašius žodį „*įstatymas*“ susidarė teisiniu požiūriu gana kebli situacija. Buvo priimtas Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *įstatymas*. Jau minėjau, kad tokių teisės aktų negali būti, nes įstatymas yra ne Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *įstatymas*, o valstybės teisės aktas. Tai, kad įstatymą priima Lietuvos Aukščiausioji Taryba, nereiškia, kad gali būti vartojama formuluotė „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *įstatymas*“. Deja, šiuo atveju atsitiko būtent taip.

Prieš oficialiai pasirašant ir paskelbiant šį įstatymą, reikėjo rasti kiek įmanoma teisiškai korektiškesnę formuluotę. Buvo įvairių pasiūlymų, pavyzdžiui, kai kurie deputatai siūlė ir tokį: vartoti formuluotę „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *nutarimas* – *įstatymas*“. Teisiškai tai nebūtų buvę gerai, nes „*nutarimas*“ ir „*įstatymas*“ yra skirtingos galios teisės aktai, jų negalima suplakti.

⁹⁶ Deputato Egidijaus Bičkausko kalba Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 78.

Įstatymų leidyboje neretai panaudojamas toks metodas: kai dėl kokios nors teisės akto nuostatos nesutariama, dažniausiai būna pasiūloma ją išbraukti. Tuomet problemos lyg ir nelieka. Šis metodas praverė ir mūsų nagrinėjamu atveju: buvo nutarta iš pavadinimo „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas“ išbraukti žodžius „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos“ ir palikti vieną žodį „įstatymas“. Taip atsirado įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Tai buvo tik redakcinio pobūdžio pataisymas, kuris tikrai neiškrepė Aukščiausiosios Tarybos valios – teisės aktas, kurį ji priėmė, išliko įstatymu.

Taigi priėmus įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ atsirado institucija, kuri vadinosi „*Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*“. Nutraukus bet kokias sąsajas su Lietuvos TSR būtent Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba galėjo priimti sprendimą dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo.

5. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto nuostatos. 1938 m. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atkūrimas. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas

Nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus rengusi Komisija ne iš karto apsisprendė, kad tai bus padaryta priimant būtent aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Nors akto forma buvo pasiūlyta viename iš pirmųjų Komisijos posėdžių, buvo suabejota, ar nepriklausomybės atkūrimo dokumentas turėtų vadintis aktu. Pagrindas abejoti buvo paprastas: jau turime Vasario 16-osios aktą. Nors 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba priėmė ne aktą, o nutarimą, tačiau istoriografijoje ir visuomenėje šis nutarimas dažniausiai vadinamas Vasario 16-osios aktu, tokiu pavadinimu jis įaugęs į tautos sąmonę. Tad ar nekils tam tikrų nesusipratimų ir painiavos, jeigu turėsime dar vieną aktą dėl nepriklausomybės atkūrimo⁹⁷? Gal nepriklausomybės atkūrimo dokumentą, kurį priims nauja Aukščiausioji Taryba, reikėtų pavadinti ne aktu, o kitaip? Buvo svarstoma, kad gal reikėtų priimti deklaraciją dėl nepriklausomybės paskelbimo, gal nutarimą ar įstatymą. Siekdama būsimą nepriklausomybės atkūrimą kuo glaudžiau susieti su 1918 m. įvykiu nepriklausomybės atkūrimu, – tada, kaip minėta, Lietuvos Taryba priėmė nutarimą, – Komisija taip pat parengė *nutarimo* dėl nepriklausomybės paskelbimo projektą. Jo pavadinimas skambėjo taip: „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“. Ar žodis „atstatymas“ buvo pats tinkamiausias? Būtent jis vėliau užkliuvo ne vienam lietuvių kalbos specialistui, kurie sakė, kad vietoje žodžio „atstatymas“ būtų geriau rašyti „atkūrimas“. Žodis „atstatymas“ nutarimo projekte atsirado neatsitiktinai – juo taip pat norėta pabrėžti būsimą nepriklausomybės paskelbimo sąsajas su 1918 m. vasario 16 d. nutarimu, kuriame, kaip skaitytojas

⁹⁷ Deputato Kęstučio Lapinsko kalba Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 95.

gerai žino, rašoma, kad Lietuvos Taryba „skelbia atstatanti nepriklausomą demokratinius pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę“. Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje svarstant Komisijos parengto nutarimo projektą, deputatas Arvydas Leščinskas pasiūlė priimti ne nutarimą, o arba aktą, arba rezoliuciją dėl Lietuvos valstybės atstatymo⁹⁸. Aukščiausioji Taryba nutarė, kad Lietuvos nepriklausomybė bus atstatyta priimant ne nutarimą, o aktą.

Kovo 11-osios aktas yra trumpas, bet jo turinys labai talpus. Dvi pirmosios akto nuostatos išreiškia tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumą ir jos nepriklausomybės atkūrimą. Pirmoji nuostata „atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“ reiškia, kad paskelbiant nepriklausomybę nėra sukuriama nauja Lietuvos valstybė, – ji, kaip minėta, teisiškai egzistavo ir jos fizinio nuslopinimo laikotarpiu, – o tai, kad Lietuva vėl pati įgyvendina savo suverenias galias, kurių vykdymas buvo laikinai sustabdytas sovietinės okupacijos metu. Formuliuotė „atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“ reiškia, kad atkuriamas Lietuvos nepriklausomybė. O kad nekiltų jokių abejonių, jog nurodyta formuliuotė reiškia būtent nepriklausomybės atkūrimą, ji pratęsiama žodžiais „ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“. Akto nuostata, kad „atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“ reiškia ir tai, kad nuo šiol Lietuva ir jos piliečiai nepriklauso Sovietų Sąjungos valdžios institucijų jurisdikcijai, kad Lietuva pati savarankiškai nustatys savo politinę, ekonominę ir socialinę sistemas, santykius su kitomis pasaulio valstybėmis, taip pat ir su SSRS.

Tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumą išreiškia ir antroji akto nuostata, kad „Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas yra 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės; šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios“. Ši nuostata ne tik nurodo 1918 m. atkurto Lietuvos valstybės konstitucinius pagrindus, bet ir įtvirtina, kad 1990 m. kovo 11 d. atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė remiasi tais pačiais konstituciniais pagrindais. Nuostata „Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas yra 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės; šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios“ reiškia ir tai, kad konstatuojamas ne tik Lietuvos valstybės tęstinumas, bet ir jos tapatumas, t. y. „atkūrusi nepriklausomybę, Lietuvos Respublika tarptautinės ir konstitucinės teisės požiūriu yra Lietuvos valstybei, prieš kurią 1940 m. birželio 15 d. buvo pradėta SSRS agresija, tapatus teisės subjektas; tokį konstitucinį Lietuvos valstybės tapatumą patvirtina *inter alia* 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos

⁹⁸ Deputato Arvydo Leščinsko kalba Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 91.

Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“⁹⁹.

Formuluotė „*šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios*“ reiškia ir tai, kad jokie vadinamojo Liaudies seimo, o vėliau – sovietinės okupacinės valdžios sudarytų marionetinių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų – sprendimai, kurie prieštaravo šiems kertiniams konstituciniams aktams, yra neteisėti.

Toliau akte konstatuojama, kad „*Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, kad joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*“. Nuostata, kad Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma reiškia *inter alia* tai, kad iš Lietuvos negali būti reikalaujama atiduoti ar kam nors „grąžinti“ Vilniaus ar Klaipėdos kraštą, ar kokias nors kitas teritorijas¹⁰⁰. Ši nuostata reiškia ir tai, kad Lietuvoje negali būti jokių autonominių ar kitų panašių teritorinių darinių, kurie galėtų kelti grėsmę Lietuvos teritoriniam vientisumui. Konstatavimas, jog Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija, reiškia, kad SSRS Konstitucija Lietuvoje negalioja, kad Lietuvoje galioja tik Lietuvos Konstitucija. Kovo 11 d. akto nuostata, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija, reiškia ir tai, kad „bet kurios kitos valstybės (*inter alia* SSRS) konstitucijos galiojimo įvedimas, *inter alia* tokios konstitucijos nustatytų pareigų primetimas Lietuvos Respublikos piliečiams, buvo neteisėtas.“¹⁰¹

Ketvirtoji akto nuostata skirta išreikšti tai, kokių pozicijų (nuostatų) Lietuvos valstybė laikysis tarptautiniuose santykiuose: Lietuva pareiškia savo *ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinėms teisės principams*, pripažįsta sienų neliečiamumą, taip pat garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Penktoji akto nuostata skamba taip: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškęja šiuo Aktu pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą.“ Būtent dėl to, kokia formuluotė turi būti pavartota norint išreikšti tai, *ką pradeda daryti* Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, buvo labai daug diskutuojama. Žodžiai „*pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą*“ atsirado tik pačią paskutinę naktį prieš kovo 11-ąją. Iki tol Nepriklausomybės atkūrimo projektuose buvo įrašyta kita formuluotė: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *sieks* realizuoti visą valstybės suverenitetą.“ Tikriausiai nereikia aiškinti, kad „*sieks realizuoti*“ nėra tas pats, kas „*pradeda realizuoti*“. Kodėl iki pat paskutinės akimirkos vyko diskusijos dėl to, ar Aukščiausioji Taryba *sieks realizuoti*, ar *pradeda realizuoti* visą valstybės suverenitetą? Tik todėl, kad buvo rimtų abejonių, ar nepriklausomybę paskelbusi Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba

⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

¹⁰⁰ Kovo 11-osios išvakarėse SSRS vadovybė svarstė, kad jeigu Lietuva paskelbs nepriklausomybę, iš jos turi būti atimti penki rajonai ir grąžinti Baltarusijai, o Klaipėdos miestas turėtų likti SSRS dalis. Taigi nuo Lietuvos buvo planuojama atplėšti septintadalį jos teritorijos, su maždaug 200 tūkst. gyventojų. Žr. M. Gorbačiovo slaptieji archyvai (33): 1990 m. kovo 11-ajai artėjant, Maskva ruošė Lietuvai trumpą pavadi. *Lietuvos rytas*, 2011-12-08.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 22-1068.

galės realiai įgyvendinti valstybės suverenitetą, ar Sovietų Sąjunga nepanaudos ginkluotos jėgos ir prievarta šiurkščiai nenumalšins paskelbtos nepriklausomybės. Deputatų grupėje, rengusioje Kovo 11-osios akto projektą, buvo svarstomas ir toks argumentas: jeigu bus įrašyta, kad Aukščiausioji Taryba jau *pradėjo realizuoti* visą valstybės suverenitetą, bet ji neturės realios galimybės tai daryti, ar nebus sumenkintas pats nepriklausomybės paskelbimas? Tik dėl to projekte buvo įrašytas žodis „*sieks*“. Nors šis žodis pats savaime neužkirto kelio iš karto „*pradėti realizuoti* visą valstybės suverenitetą“, bet jis buvo gana dviprasmiškas. Kada sieks – ar dabar, iš karto, vos atkūrus nepriklausomybę, ar vėliau, kai tam atsiras sąlygos, ir pan.? Formuliuotė „*pradeda realizuoti* visą valstybės suverenitetą“ tinkamesnė, nes tiksliau atskleidžia tai, kas įvyko: paskelbusi nepriklausomybę būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba „*pradeda realizuoti* visą valstybės suverenitetą“. Vadinas, jokios kitos valstybės valdžios Lietuvoje nėra, jokia kita institucija ar organizacija negali įgyvendinti valstybės suvereniteto, nes visą Lietuvos valstybės suverenitetą jau pradėjo įgyvendinti būtent ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba.

Grįžkime prie Kovo 11-osios akto nuostatos, kad „*Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*“. Valstybė negali būti be Konstitucijos, todėl buvo būtina nedelsiant konstatuoti, kad atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė turi Konstituciją. Kokią Konstituciją? Rengiant nepriklausomybės atkūrimo dokumentus pirmiausia buvo minima 1922 m. Konstitucija, nes tai buvo tikrai demokratinė Konstitucija. Bet ji prieš okupaciją jau negaliojo, tuo metu galiojo 1938 m. Konstitucija. Ši Konstitucija buvo autoritarinė, visa valdžia buvo sukoncentruota Respublikos Prezidento rankose, o Seimui – Tautos atstovybei – iš esmės buvo paliktas antraeilis vaidmuo. Ar atkuriamą nepriklausomą valstybę tikrai savo gyvenimą turi pradėti pagal nedemokratinę, autoritarinę Konstituciją? Ar jos galiojimo atkūrimas nereiškia, kad kartu grąžinamas autoritarinis A. Smetonos režimas? Vien dėl to idėja atkurti 1938 m. Konstitucijos galiojimą buvo priimama labai atsargiai. Labiausiai dvejojo deputatai, esantys mažumoje, kurie šiuo klausimu ne visiškai pasitikėjo Aukščiausiosios Tarybos dauguma ir net įtarė, kad gali būti apgauti – gal po to, kai bus atkurtas 1938 m. Konstitucijos galiojimas, ji ir liks toliau galioti, o nauja Konstitucija nebus priimta. Tik po tam tikrų įtikinėjimų ir pažadų, kad dauguma elgsis garbingai, kad paskutinę galiojusią, t. y. 1938 m., Konstituciją reikia atkurti tik tam, kad dar kartą būtų įtvirtintas tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumas, buvo sutarta, kad bus atkuriamas būtent 1938 m. Konstitucijos galiojimas, bet tik trumpam laikui.

Įstatymą „Dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymo“ sudaro preambulė ir nustatomoji dalis. Preambulėje rašoma, kad „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba *atsižvelgia* į Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“, taip pat konstatuojama, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d.

įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus“. Įstatymo nustatomojoje dalyje įtvirtintos tokios nuostatos: *pirma*, „nutraukti 1978 m. Lietuvos TSR konstitucijos galiojimą“, *antra*, „nutraukti 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo), taip pat TSRS ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje“. Matome, kad šios įstatymo nuostatos tiesiogiai susijusios su Kovo 11-osios akto teiginiu, jog Lietuvos teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija; *trečia*, „atnaujinti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą“. Sustabdyti nurodytų skyrių ir straipsnių galiojimą buvo būtina, nes minėtos institucijos 1990 m. pradžioje neegzistavo.

Žinoma, iš karto kilo klausimas, ar 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymas reiškia ir tai, kad atkuriami ir tuo metu veikę įstatymai? Buvusių įstatymų mechaninis atkūrimas buvo neįmanomas, nes kiltų teisinis chaosas, todėl buvo įtvirtinta nuostata, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų“.

Akivaizdu, kad, 1990 m. kovo 11 d. atkūrus valstybės nepriklausomybę, gyventi pagal 1938 m. Konstituciją būtų buvę labai sunku ar net neįmanoma, nes ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kiti visuomeniniai santykiai buvo labai pasikeitę. Todėl buvo pasirinktas kitas kelias: buvo nutarta sustabdyti 1938 m. Konstitucijos galiojimą ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Tam skirtas *įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“*. Jame konstatuota, kad atsižvelgiant į būtinumą suderinti 1938 m. Konstitucijos nuostatas su pasikeitusių politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, *sustabdomas* 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimas ir patvirtinamas Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas. Nors jo pavadinime nėra žodžio Konstitucija, bet tai buvo ne kas kita, kaip laikinoji Konstitucija. Konstitucija turi viršenybę teisės sistemoje, Konstitucijos viršenybės principas yra demokratinės teisinės valstybės principas, jis reiškia, kad jokie teisės aktai ir veiksmai negali prieštarauti Konstitucijai. Kaip galiojančius įstatymus suderinti su Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu (laikinoja Konstitucija)? Jeigu būtų pradėta peržiūrėti kiekvieną įstatymą jo suderinamumo su Konstitucija požiūriu, tas darbas labai užsitęstų. Tuomet net nebuvo žinoma, kiek apskritai įstatymų yra, kokios jų paskutinės galiojančios redakcijos ir pan. Teisinio chaoso nebuvo galima leisti, todėl buvo įtvirtinta tokia nuostata: *nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui*.

Laikinis Pagrindinis Įstatymas nebuvo originali konstitucinė kūryba. Tai buvo modifikuota Lietuvos TSR konstitucija – išbrauktos nuostatos apie Lietuvos sąsajas su SSRS, pašalinta tai, kas buvo nesuderinama su Lietuvos nepriklausomybe, demokratija, žmogaus teisėmis ir laisvėmis, teisinės valstybės principais. Iki

1990 m. kovo 11 d. parengti geresnį Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą nebuvo laiko, todėl jį teko priimti nepaisant jo esminių trūkumų. Buvo akivaizdu, kad Laikinasis Pagrindinis įstatymas yra tik tam tikro pereinamojo laikotarpio dokumentas, kad jis neatitinka naujų visuomenės ir atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės poreikių¹⁰², jį teks nedelsiant taisyti, reikės rengti iš esmės naują Konstituciją.

Taigi tokia buvo nepriklausomybės atkūrimo aktų rengimo logika, nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija.

6. Kodėl Lietuvos nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d.?

Kodėl nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d., kodėl to negalima buvo padaryti anksčiau, tarkim, iš karto po 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų arba, pavyzdžiui, kovo mėnesio pirmosiomis dienomis, arba vėliau, tarkim, kovo 15 d.?

Anksčiau to negalima buvo padaryti vien dėl to, kad per vasario 24 d. vykusius rinkimus buvo išrinkta tik 90 deputatų iš 141. Pagal tuo metu galiojusią Lietuvos TSR Konstituciją, Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo laikoma teisėta, jeigu joje dalyvauja ne mažiau kaip 2/3 visų Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų (99 straipsnio 5 dalis), t. y. ne mažiau kaip 94 deputatai. Vadinas, reikėjo palaukti, kol bus išrinkta pakankamai deputatų, kol įvyks pakartotinis balsavimas. Jis vyko kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis. Iki kovo 10 d. vakaro, kai prasidėjo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, buvo išrinkti 133 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš 141. Atidedant sesiją iki kovo 10 d., t. y. iki įvyks pakartotinis balsavimas, buvo siekiama turėti garantiją, kad bus išrinkta kuo daugiau nepriklausomybės atkūrimą remiančių deputatų. Tai buvo labai svarbu, nes jeigu Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas būtų priimtas tik nedidele balsų persvara, būtų sunkiau pasaulį įtikinti, kad Lietuva tikrai nori būti nepriklausoma valstybė.

Kodėl ne vėliau kaip kovo 11 d.? Kitą dieną, t. y. kovo 12 d., Maskvoje turėjo prasidėti TSRS liaudies deputatų suvažiavimas. Formaliai tai buvo aukščiausia TSRS valdžios institucija. Jos vadovaujantis branduolys, kaip minėta, buvo komunistų partija. Šis suvažiavimas turėjo išrinkti pirmą Tarybų Sąjungos prezidentą, kuriuo turėjo tapti Sovietų Sąjungos komunistų partijos vadovas M. Gorbačiovas. Taip ir atsitiko, jis buvo išrinktas pirmuoju ir, beje, paskutiniu Tarybų Sąjungos prezidentu, nes po pusantrų metų Tarybų Sąjungos neliko, ji subyrėjo. Buvo baiminamasi, kad išrinktas TSRS prezidentas, turėdamas didelius įgaliojimus, galės pamėginti įvesti Lietuvoje nepaprastąją padėtį. Nepaprastosios padėties įvedimas reikštų, kad visą valdžią Lietuvoje perima Sovietų Sąjungos kariškiai, jų kariniai komendantai, kad labai apribojamos žmonių teisės ir laisvės, kad kariškiai įgyja teisę panaudoti ginkluotą jėgą ir pan. Suprantama, tokiu atveju išrinktoji Aukščiausioji Taryba negalėtų susirinkti, negalėtų veikti, negalėtų paskelbti apie

¹⁰² Deputato Č. Stankevičiaus kalba Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. posėdyje. Iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 82.

nepriklausomybės atkūrimą. Kitaip tariant, reikėjo užbėgti TSRS liaudies deputatų suvažiavimui už akių, reikėjo suskubti pasinaudoti tautos sukurtu ir istorijos suteiktu šansu. Ir tai buvo padaryta, padaryta būtent 1990 m. kovo 11 d.

Kitą dieną po to, kai buvo priimtas Aktas dėl nepriklausomybės atkūrimo, t. y. kovo 12 d., Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nutarė kreiptis į tuometę TSRS Aukščiausiąją Tarybą, jos pirmininką M. Gorbačiovą (būtent tokios buvo jo pareigos iki tol, kol jis buvo išrinktas Tarybų Sąjungos prezidentu). Kreipimosi tekstas buvo rengiamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio kabinete, jį rengiant dalyvavo A. Brazauskas, L. Sabutis, J. Žilys ir V. Sinkevičius. Dėl kreipimosi teksto kokių nors didesnių nesutarimų nekilo, – kreipimesi buvo pranešama apie tai, kad kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė teisės aktus dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo, kad šis kreipimasis yra oficialus *pasiūlymas Sovietų Sąjungai pradėti derybas dėl sureguliuavimo visų klausimų, susijusių su įvykusių valstybės nepriklausomybės atkūrimu*. Formuluoatė „derybos dėl visų klausimų sureguliuavimo“ reiškė, kad buvo pasiūlyta derėtis ne dėl Lietuvos nepriklausomybės fakto, bet tik dėl to, kaip sureguliuoti *visus klausimus, susijusius su jau įvykusių valstybės nepriklausomybės atkūrimu*. Taigi dėl nepriklausomybės negali būti deramasi, tai jau įvykęs faktas, nepriklausomybės atkūrimas negali būti kvestionuojamas, – gali ir turėtų būti deramasi tik dėl to, kaip sureguliuoti iš to kylančius santykius. Tai ekonominiai, finansiniai, sienų demarkacijos ir kiti panašaus pobūdžio santykiai. Bet kreipimosi rengėjų nuomonės dėl to, kaip kreiptis į M. Gorbačiovą, išsiskyrė. Oficialiai jo pareigos tuo metu buvo „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas“. Ar žodžiu „draugas“ (toks kreipimasis tuomet buvo visuotinai priimtas), ar žodžiu „gerbiamasis“, ar tiesiog „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininke“? O gal, kaip buvo šmaikštaujama pasitarime, žodžiais „brangusis Michailai Sergejevičiau“, kuriais į jį tuo metu dažnai buvo kreipiamasi ir kurie jam patiko... V. Landsbergis pasiūlė kreipinį, kuris daug tiksliau atspindėjo tai, kas iš tiesų įvyko. Tas kreipinys buvo toks: „Jo prakilnybei Michailui Gorbačioviui“. Kreipinys „Jo prakilnybei“ – tarptautinėje teisėje, diplomatinė santykių praktikoje įprastas kreipinys, kai *vienas valstybės vadovas oficialiai kreipiasi į kitos valstybės vadovą*. Kai Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis pasiekė TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, didžiausią šurmulį ir net kai kurių deputatų pasipiktinimą sukėlė būtent šis kreipinys. Vėliau vienas iš M. Gorbačiovo „perestroikos“ architektų Aleksandras Jakovlevas savo atsiminimuose rašė, kad kai jis išgirdo kreipinį „Jo prakilnybei“, jis suprato, kad Lietuva tikrai išsprūdo iš Sovietų Sąjungos.

Minėta, kad Lietuvos valstybės nepriklausomybė buvo atkurta vadovaujantis jos tęstinumo principu. *Galima paklausti: ar 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta ta pati Lietuvos Respublika, kuri egzistavo tarpukariu, t. y. iki 1940 metų sovietinės okupacijos?* Praėjus 50 metų nuo to, kai Lietuva buvo okupuota ir aneksuota, visko gražinti į buvusią pirminę padėtį buvo neįmanoma, nes politiniai, ekonominiai, socialiniai santykiai buvo iš esmės pasikeitę. Tarptautinėje teisėje tokiais

atvejais kalbama apie modifikuotą valstybės identitetą ir tęstinumą¹⁰³. Atkūrus nepriklausomybę buvo išspręsta „globalinė“ problema – atkurtas teisingumas plačiausia prasme, t. y. atkurta nepriklausoma valstybė, tačiau sprendžiant konkrečius klausimus *valstybės identitetas buvo kiek pakeistas, tačiau tik tiek, kad tai nepaneigtų valstybės tęstinumo*.

Praėjusiame amžiuje buvo priimti net trys Lietuvos valstybingumui svarbiausi aktai, kuriuose pavartota formuluotė apie Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimą.

Pirmasis – 1918 m. vasario 16 d. aktas. Jame rašoma, kad Lietuvos Taryba „skelbia atstatanti nepriklausomą demokratinius pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę“. Taip pat nurodoma, kad „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“. Taigi vartojama formuluotė „skelbia atstatanti“.

Antrasis aktas – Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. deklaracija (ji buvo priimta pirmame šio Seimo posėdyje), kurioje vartojama tokia formuluotė: „Lietuvos Steigiamasis Seimas, reikšdamas Lietuvos žmonių valią, *proklamuoja esant atstatytą nepriklausomą Lietuvos valstybę*, kaipo demokratinę respubliką etnologinėmis sienomis ir laisvą nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis valstybėmis“. Taigi vartojama formuluotė „*proklamuoja esant atstatytą*“.

Palyginus formuluotes „skelbia atstatanti“ (1918 m.) ir „*proklamuoja esant atstatytą*“ (1920 m.) galima teigti, kad jos nėra visiškai identiškos, turi tam tikrų tekstinių skirtumų. Tačiau formuluotė „*proklamuoja esant atstatytą*“ nereiškia, kad 1920 m. Lietuvos nepriklausomybė buvo atstatyta dar kartą, t. y. antrą kartą, ar kad 1920 m. buvo patvirtintas 1918 m. vasario 16 d. aktas¹⁰⁴. Tiesa, istorinėje literatūroje yra teiginių, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija, kuria buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, yra „visos tautos rinktų atstovų valios pareiškimas“, ir kad „tas didelės istorinės reikšmės įvykis *galutinai patvirtino* 1918.II.16 nepriklausomybės paskelbimo aktą <...>“¹⁰⁵. Vis dėlto manytina, kad yra pagrindas kitaip vertinti 1918 m. vasario 16 d. akto ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos „Lietuvos valstybės nepriklausomybės proklamavimas“ santykį. Pritartina K. Račkausko nuomonei, kad „nustatydamas Lietuvos valstybės pamatus, Seimas negali prieštarauti Vasario 16 d. Aktui, nes jo paties galia ir teisinis pagrindas yra išvestiniai iš to Akto. Jis negali būti pilnai suverenų, bet aprėžtas, sąlygotas ir negali savo valia keisti savo titulą ar plėsti savo kompetenciją. Jam Tarybos yra uždėta pareiga nustatyti Lietuvos valstybei papildomus pagrindus, respektuojant tuos, kurie yra Lietuvos Tarybos suminėti Akte.“¹⁰⁶ Kita vertus, 1918 m. vasario 16 d. akte vartojama formuluotė „skelbia

¹⁰³ KŪRIS, 93 išnaša, p. 12.

¹⁰⁴ MAKSIMAITIS, M. Lietuvos valstybė ir teisė 1918–1940 m. Iš *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 40.

¹⁰⁵ Žr. pavyzdžiui, DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V. *Lietuvos Steigiamasis Seimas*. New York, 1975, p. 66.

¹⁰⁶ RAČKAUSKAS, K. *Lietuvos konstitucinės teisės klausimais*. New York, 1967, p. 15–16.

atstatanti“ ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluotė „proklamuoja esant *atstatytą*“ nėra visiškai tapačios, esminis jų skirtumas yra tai, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluotė „*proklamuoja esant atstatytą*“ rodo, jog yra pasibaigęs tam tikras 1918 m. vasario 16 d. atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės raidos laikotarpis, kad prasideda naujas valstybės raidos etapas, kai jau funkcionuoja visuotinių demokratinių rinkimų būdu sudaryta Tautos atstovybė – Seimas. Kita vertus, Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijoje išspręstas labai svarbus klausimas – yra nurodyta Lietuvos valstybės valdymo forma. Tai demokratinė respublika.

Be abejo, ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucija, ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. priimtas konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ yra konstitucinę reikšmę turintys teisės aktai, nes juose įtvirtinti Lietuvos valstybės konstituciniai pamatai.

Taigi 1918 m. vasario 16 d. aktas buvo galutinis, tai nebuvo aktas *ad referendum*. Jeigu taip, tai kodėl Steigiamasis Seimas apskritai grįžo prie klausimo apie nepriklausomybės atkūrimą?

Tuomet buvo aktyviai propaguojama nuomonė, kad tik Seimas, kaip tautos atstovybė, gali priimti sprendimus, išreiškiančius tautos valią¹⁰⁷. Tokį požiūrį būtų sunku ginčyti. Tikrai tik Seimas yra tautos atstovybė ir tik Seimas gali išreikšti tautos valią. Bet tai nereiškia, kad tautos valios neišreikšė Lietuvos Taryba, kai 1918 m. vasario 16 d. priėmė nutarimą paskelbti Lietuvos nepriklausomybę. Juk būtent Lietuvos Tarybos priimtas nutarimas dėl Lietuvos nepriklausomybės sudarė sąlygas atsirasti Steigiamajam Seimui. Jis negalėjo kvestionuoti to, kas buvo nustatyta 1918 m. vasario 16 d. nutarime. Manytina, kad Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos formuluotė „*proklamuoja esant atstatytą*“ yra konstatuojama tam tikra valstybingumo būklė – nepriklausomybė realiai įgyvendinta.

Trečiasis aktas – 1990 m. kovo 11-osios aktas. Jame įrašyta tokia formuluotė: „yra atstatomas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“. Be to, nurodoma, kad „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kaip suvereninių galių reiškėja, šiuo aktu pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą“. Šios nuostatos reiškia, kad Aukščiausioji Taryba iš karto atkūrė nepriklausomybę. Minėjome, kad Aukščiausioji Taryba turėjo tautos įgaliojimus tai padaryti ir juos įgyvendino. Aukščiausioji Taryba iš esmės vykdė Steigiamojo Seimo funkcijas. Jokio kito tautos atsiklausimo pagal Kovo 11-osios aktą nereikėjo ir jo negalėjo būti. Kitaip būtų iškreipta Kovo 11-osios akto esmė ir prasmė.

Čia tenka atkreipti dėmesį į tai, kad teisinėje literatūroje galima sutikti ir kitokią nuomonę. Ją lemia tai, kad klaidingai interpretuojamas Kovo 11-osios akto ir 1991 m. vasario 9 d. vykusios visuotinės apklausos (plebiscito) santykis. Ta apklausa buvo surengta praėjus mažiau negu mėnesiui nuo 1991 m. sausio 13 d. įvykdytos Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą. Tuomet žuvo 14 žmonių, daugiau kaip 700 buvo sužeisti. Apklausiai buvo pateiktas toks klausimas: „Ar jūs

¹⁰⁷ PURICKIS, J. Seimų laikai. Iš *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 141.

už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika?“ *Apklauskos biuletenyje buvo nurodyta, kad šis klausimas siejamas su rengiama nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija, į kurios pirmąjį straipsnį buvo siūloma įrašyti, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“.* Tada 3/4 Lietuvos gyventojų, turinčių aktyviają rinkimų teisę, pasisakė už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika.

Iš apklausos ir jos rezultatų kartais daroma tokia išvada: „<...> 1991 m. vasario 9 d. plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo* 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą“¹⁰⁸ [išskirta autoriaus – V. S.]. Sąvoka „legitimus“ turi įvairių reikšmių, dažniausiai ji reiškia, kad tam tikras reiškinys turi didelį visuomenės palaikymą, kad jam pritariama. Kitaip tariant, kalbama apie pasitikėjimą, apie tam tikrą jo laipsnį. Atrodytų, kas gali būti nepriimtino teiginyje, kad visuotinėje apklausoje (plebiscite) 3/4 Lietuvos gyventojų galuti nai *legitimavo* 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą. Ir vis dėlto teiginys, kad „plebiscitas, remdamasis tautos suvereniteto principu, *galutinai legitimavo* 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktą“, mūsų nuomone, yra teisiškai klaidingas.

Šiame teiginyje esanti formuluotė „*galutinai legitimavo*“ leidžia daryti ir tokią, visiškai klaidingą, prielaidą, kad 1990 m. kovo 11 d. aktas neva buvo nepakankamai legitimus, nes jis vėliau plebiscito būdu buvo „galutinai legitimuotas“ (?!). Teiginys apie 1990 m. kovo 11-osios akto tariamai vėliau įvykusį „galutinį legitimavimą“, mūsų nuomone, yra nesuderinamas su faktu, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. kovo 11 d. priimdama aktą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo, turėjo visus tautos jai suteiktus įgaliojimus (mandatą) atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Šiuos įgaliojimus Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gavo iš tautos per rinkimus į šią Aukščiausiąją Tarybą, kurie įvyko 1990 m. vasario 24 d.; teisinis faktas, kad Lietuvos gyventojai, turintys rinkimų teisę, 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų metu suteikė išrinktiems Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą, yra konstatuotas Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. priimtoje deklaracijoje „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“¹⁰⁹, kuri buvo priimta prieš priimant aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Pažymėtina, kad 1990 m. kovo 11 d. aktu Lietuvos nepriklausoma valstybė buvo atkurta vienkartinio, neatšaukiamu ir nepaneigiamu Tautos atstovų sprendimu, ji buvo atkurta ir legaliai, ir legitimiai. Taigi 1990 m. kovo 11 d. akto vėliau nereikėjo dar kaip nors „galutinai legitimuoti“.

1991 m. vasario 9 d. visuotinė apklausa (plebiscitas) buvo surengta ne tam, kaip kartais rašoma teisės literatūroje, kad „prieš pradėdant rengti būsimos

¹⁰⁸ VAIČAITIS, V. *Konstitucinių įstatymų fenomenas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 78.

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. *Stenogramos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 308–309.

kodifikuotos rašytinės konstitucijos projektą, buvo nuspręsta, jog nuostatą dėl valstybės suvereniteto ir valstybės formos, kuri jau buvo konstatuota Kovo 11-osios akte ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, reikia įtvirtinti surengiant visuotinę apklausą – plebiscitą, taip *suteikiant šiai normai konstitucinį statusą*¹¹⁰. Nors taip teigiant yra daromos nuorodos į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos stenogramas, taigi lyg ir cituojami deputatų pasisakymai, iš stenogramų matyti, jog Kovo 11-osios akto nuostatos, kad Lietuvos Respublika yra nepriklausoma demokratinė valstybė, atžvilgiu kaip tik buvo vengiama bet kokių referendumų. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. posėdyje Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis kalbėjo: „<...> iš mūsų štai vis reikalauja kažkokio referendumo, kad pasirodę neapdairūs patys ir pripažintume, jog kovo 11 dienos aktai neva dar nepakankami, ir tada įkliūtume į žinomą „neišstojimo įstatymo“ kilpą. Todėl atsisakydavome, matydami klastą ir primindami, jog rinkėjų mums duotas mandatas atkurti nepriklausomybę taip pat yra tautos suverenios galios raiška, kurią mes, išrinkti deputatai, tik paskelbėme ir po to vis labiau praktiškai įgyvendiname. Bet dabar jau patys nutarėme pasitikrinti. <...> Pasitikrinome. Žmonės nemaž nesuabejoję dėl nepriklausomybės, veikia priešingai – dar tvirčiau apsisprendę, įsitikinę; jų balsai patvirtino, kad Kovo 11-oji buvo reikalinga ir teisinga, o dabar yra atėjęs laikas žengti toliau.“¹¹¹

Pažymėtina, kad rengiant minėtą apklausą nebuvo net minties, kad gyventojai turės apsispręsti dėl valstybės nepriklausomybės ar valstybės formos. Kovo 11-osios akto nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė, nuo pat jo priėmimo buvo ir yra nekvestionuojamas dalykas. Svarbiausias 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos tikslas buvo visiškai kitoks: noras dar kartą parodyti pasaulio valstybių bendrijai, kad Tauta jau yra pasirinkusi Lietuvos valstybės nepriklausomybę, – Tautos valią 1990 m. kovo 11 d. aktu išreiškė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai; visuotinė apklausa taip pat buvo siekta paskatinti Vakarų demokratiškas valstybes vadovus kuo greičiau pripažinti Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Kita vertus, gyventojų visuotinė apklausa buvo Lietuvos Respublikos atsakymas į 1991 m. kovo 17 d. turėjusį įvykti Sovietų Sąjungos rengtą referendumą dėl SSRS išsaugojimo. Lietuvos politinė ir teisinė pozicija dėl šio Sovietų Sąjungos organizuojamo referendumo ir jo pretenzijų buvo suformuluota 1991 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškimė „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS

¹¹⁰ VAIČAITIS, 107 išnaša, p. 77.

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos (Nr. 25). Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 441–442.

referendumo¹¹². Šiuo pareiškimu dar kartą buvo pabrėžta, kad nuo 1990 m. kovo 11 d. „jokie TSRS įstatymai ar valdžios nutarimai Lietuvoje neveikia ir jos žmonių niekaip neįpareigoja“, kad „pasaulio valstybių bendrija niekada nepripažino Lietuvos aneksijos ir teisiniu požiūriu Lietuva niekada nebuvo TSRS teritorijos dalimi“, kad TSRS struktūrų pastangos organizuoti Lietuvoje tokį referendumą yra „ne kas kita, kaip šiurkštus kišimasis į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą“.

Vertinant 1991 m. vasario 9 d. visuotinės apklausos (plebiscito) ir Kovo 11-osios akto santykį, *esminę reikšmę turi tai, kad visuotinės apklausos balsavimo biuletenyje buvo nurodyta, jog apklausa siejama su rengiamos naujos Konstitucijos siūlomu pirmuoju straipsniu, pagal kurį „Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika“; o ne su Kovo 11-osios akto nuostata, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė*. Taigi Lietuvos gyventojai 1991 m. vasario 9 d. visuotinėje apklausoje ne „galutinai legitimavo“ Kovo 11-osios aktą, o išreiškė valią, kad Kovo 11-osios akto nuostatos, jog Lietuva yra nepriklausoma demokratinė valstybė, būtų įtvirtintos ir rengiamos naujos Lietuvos Respublikos Konstitucijos pirmajame straipsnyje.

Išvados

1. Lietuvoje 1990 m. vasario 24 d. įvykę rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą buvo pirmi laisvi ir demokratiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą per pastaruosius 50 sovietinės okupacijos metų. Visi iki tol vykę – vadinamojo Liaudies seimo rinkimai 1940 m. ir vėlesnių LTSR Aukščiausiųjų Tarybų rinkimai – nebuvo tikri, tai buvo tik jų imitacija, farsas, nes LTSR Aukščiausiosios Tarybos buvo komunistų partijos paskiriamos.

2. Nepriklausomybės atkūrimas buvo grindžiamas tarpukario (1918–1940 m.) nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumo principu, kuris reiškė, kad nepriklausomybę atkūrusi Lietuva yra tarpukario (1918–1940 m.) nepriklausomos Lietuvos valstybės tęsa. Ji nėra nauja valstybė, ji atsiranda ne dėl to, kad Lietuva „išstojo“ iš Sovietų Sąjungos ar vėl įgyvendino tautų apsisprendimo teisę. Nors sovietinės okupacijos metu Lietuvos valstybė buvo fiziškai nuslopinta, per visą okupacijos laikotarpį ji egzistavo *de jure*.

3. 1990 m. vasario 24 d. išrinkta nauja Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba iš esmės skyrėsi nuo ankstesnių LTSR Aukščiausiųjų Tarybų tuo, kad buvo išrinkta laisvuose ir demokratiškuose rinkimuose. Naujai išrinktą LTSR Aukščiausiąją Tarybą reikėjo atriboti nuo ankstesnių sovietinių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, taip pat atriboti nuo vadinamosios Lietuvos TSR valstybės, kad su jomis neliktų jokių sąsajų. Tai buvo padaryta priėmus deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, pagal kurią 1990 m. vasario 24 d.

¹¹² 1991 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškimas „Dėl 1991 m. kovo 17 dieną Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, t. 2, p. 538.

išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 val. tapo Lietuvos Aukščiausiajia Taryba. Paskui buvo priimtas įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, pagal kurį oficialus valstybės pavadinimas yra Lietuvos Respublika, o Lietuvos Aukščiausioji Taryba tapo Lietuvos Respublikos Aukščiausiajia Taryba. Nutraukus bet kokias sąsajas su Lietuvos TSR, atsirado Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kuri galėjo priimti Nepriklausomybės Aktą.

4. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akte įtvirtinus nuostatą, kad „Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija“, buvo būtina nedelsiant konstatuoti, kad atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė turi Konstituciją. Norint pabrėžti atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumą, buvo nutarta trumpam laikui atkurti paskutinę iki sovietinės okupacijos galiojusią 1938 m. Lietuvos Konstituciją. Tai buvo padaryta priėmus Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo atstatymo“.

5. Gyventi pagal 1938 m. Lietuvos Konstituciją būtų buvę labai sunku ar net neįmanoma, nes ekonominiai, politiniai, socialiniai ir kiti visuomeniniai santykiai buvo labai pasikeitę. Todėl, vos atkūrus 1938 m. Lietuvos Konstituciją, buvo nutarta iš karto sustabdyti jos galiojimą ir priimti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Tam skirtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“.

Egidijus Jarašiūnas, Valdemaras Katkus, Vytautas Landsbergis,
Vytautas Sinkevičius, Česlovas Vytautas Stankevičius,
Arūnas Streikus, Dainius Žalimas

KOVO 11-OJI:
LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS
ATKŪRIMAS

(ižvalgos, projektai, dokumentai)

Monografija

Mykolas Romeris
universitetas

Vilnius, 2023

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius
prof. dr. Vytautas Sinkevičius, Mykolo Romerio universitetas

Recenzentai:

prof. dr. Toma Birmontienė, Mykolo Romerio universitetas
doc. dr. Algirdas Jakubčionis, Vilniaus universitetas

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.
Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

Išleido Mykolo Romerio universitetas.

- © Egidijus Jarašiūnas, 2023
- © Valdemaras Katkus, 2023
- © Vytautas Landsbergis, 2023
- © Vytautas Sinkevičius, 2023
- © Česlovas Vytautas Stankevičius, 2023
- © Arūnas Streikus, 2023
- © Dainius Žalimas, 2023
- © Viršelio dailininkė Neringa Sviščiauskaitė, 2023
- © Mykolo Romerio universitetas, 2023

ISBN 978-609-488-065-0 (elektroninis leidinys)

ISBN 978-609-488-066-7 (spausdintas leidinys)